

Ս Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՐՈՒՍԱԳԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԱՐՈՒԹՅԱՆ

ՔՈՂԱՆԳԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Կրօնական. Ասուածարարութեան Խորհուրդը, Ս. Մենդեան
 տօնին առթիւ. Ե. Ե. Գ. —2. Խմբագրական. Պետութիւն եւ Եկեղեցի
 (Է). —3. Առաքելականութիւն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ. —4. Կրօ-
 նական. Ճշմարիտ Սփոխաններ, — Հոգեւոր Տարբ. Թ. Ե. Գ. —5.
 Պատմական. Չիբեկեաց Լեւան վրայ Աշակերտարանի եւ Բրի Եկեղեցի-
 ները եւ Հայկական վանքեր. Մ. Ե. Ա. —6. Բանաստեղծական. Յեր-
 րայի Աղջիկը. Ալբրէտ Տր Վիեննի. Թրգմ. Թ. Ե. Գ. —7. Դարձ
 Լրտութեան. Արսէն Երկար. —8. Մանրակոնի Ճանտուն միկ նոր
 Ձեռագիրը. Ե. Ե. Գ. —9. Մասնախօսական. Եգիպտոսի Հայոց հիւն
 եւ արդի Եկեղեցիները, եւ պատմութիւն շիւնքեան Ս. Գրիգոր Լու-
 սաւորիչ նորաշին եկեղեցւոյ Գանձիկի. Գրեց՝ Թ. Ե. Գ., Բարգիւն
 Եպիսկոպոս. —10. Բարոյական. Հայ ընտանեկան կեանքին քաջայու-
 մը. Երուանոյ Եպիսկոպոս. —11. Խոնարհները. Գ. Մխայեան. —
 12. Սիոնի Լուսարանութիւնները. —13. Նշխարք Նախնեաց Մասն-
 նագրութեան. Ս. Եփրեմի Ասորւոյ Վեշտասան Ասացուած Վասն
 Նիկոմիդեայ Բողոքին. Հրատարակեաց. Յ. Յ. Մ. —14. Ս. Յա-
 կոբի Ներսէս:

The SION, an Armenian Monthly of Religion
Printed in JERUSALEM - PALESTINE

Նշանեան Գեր. Տ. Մեսրոպ Եպս. (Երուսա-
ղէմ), Մուրատեան Աւետիսին՝ Նիս:
Ալիքսանեան Մկրտիչ (Զիքակո), Տէտէեան
Պետրոսին՝ Կ. Կոլիս:
Քէսթէքեան Լեոն (Գահիրէ), Պանքլեան
Օննիկին՝ Նիւ Եորք:
Գայրզճեան Մանուկ (Սան Տիէկո), Գպրաց
Դասին՝ Հալէպ:
Օր. Հ. Ներսէսեան (Ֆիցպըրկ), Գալֆայ-
եան Որբանոցին՝ Կ. Պոլիս:
Էմէրեան Եղբարք (Բարիզ), Հայ Երտ-
Միութեան Զակազիկ, Օշական Յակոբին՝
Նիգոսիա, Ազգ. Վարժարանին՝ Զա՛լէ:
Ուրկանեան Յ. (Պուլքիլն), Ն. Ե. Թուլում-
պանեան Տիկլին Արքուհիին՝ Փրավիտէնս:
Տիար Լեոն Պապսեան՝ Թորոնթօյէն (Գա-
նատա), Թավուզճեան Տ. Ներսէս
Քահանային՝ Հալէպ, Պողարեան Տ.
Գարեգին Քահանային՝ Հալէպ, Գարա-
մանուկեան Յակոբին՝ Հալէպ, Պարսամ-
եան Դաւիթին՝ Հալէպ, Մանուշական Նա-

զարէթին՝ Հալէպ, Տէմիրճեան Արմենա-
կին՝ Հալէպ, Կրթասիրաց Վարժարանին՝
Հալէպ, Եկեղեցասիրաց ընկերութեան՝ Հա-
լէպ, Հայոց Եկեղեցւոյն՝ Թրիբօլի, Ազգ.
Վարժարանին՝ Հոմս, Թօփճեան Տքթ.
Յակոբին՝ Պէյրութ, Խ. Պ. Քարտաշեանի՝
Պէյրութ, Հայկ. Որբանոցին՝ Ճիւնիէ,
Հայկ. Որբանոցին՝ Կորնթոս, Հայկ. Որ-
բանոցին՝ Միլանօ, Հայկ. Որբանոցին՝ Թօ-
րինօ, Հայկ. Որբանոցին՝ Անթիլիասս, Միս-
Ֆիրսըն Որբանոցին՝ Լիբանան, Նիյր Իսթ
Բըլիֆ Որբանոցին՝ Սիւս, Գպրաց Դասին՝
Տրամա, Պասթանճեան Վահանին՝ Զարքա,
Որբերու Ընդհնր. Միութեան՝ Զահլէ,
Մեսրոպեան ձեմարանին՝ Բալվօլօ, Հայ-
Ուս. Միութեան՝ Միլանօ, Գպրոցատէր
Տիկնց. Վարժարանին՝ Մարսէլլ, Պէրպլեր-
եան Վարժարանին՝ Գահիրէ, Երամեան
Համբարձումին՝ Գահիրէ, Շիշմանեան
Ռաֆայէլին՝ Փարիզ, Օշականին՝ Նիգո-
սիա, Թապազեան Ստեփանին՝ Սելանիկ:

SOLUՐ: ԿԱՄ ՈՍԿԻ

Ձեռնապէս կը խնդրուի ՍԻՈՆ-ի յարգելի բաժանորդներէն որ իբրեւ
բաժնեգիր կեդրոնական Եւրոպայի նոր ազգերու դրամներէն չդրկեն:
Ատոնք չեն անցնիր Պաղեսիսի մէջ եւ *արմիքներ* չեն ընդունիր:

ՍԻՈՆ-ին բաժնեգիրները պէ՛տ է դրկել կամ Ամերիկեան Տօլա-
րով եւ կամ Անգլիական ոսկիով:

Եւրոպայի եւ Սիւրիոյ բաժանորդներու համար ամէնէն դիւրին կեր-
պըն է Անգլիական ոսկիով դրկել իրենց բաժնեգիրները:

Վարչութիւն ՍԻՈՆ-ի

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ԱՍՏՈՒԱՄՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԳԸ

Ա. ԾՆՆԴԵԱՆ ՏՕՆԻՆ ԱՌԹԻՒ

Գ. — «Յայտնեցաւ նրեցակաց».— Երբ տօնական օրերը կ'անցնին և աստուածապաշտութեան խորհուրդը փառարանող հրեշտակներու ձայնն ու երգերը կը դադրին, հաւատացեալը, որ կը պահէ անոնց թրթռացումը իր զիտակցութեան խորքերուն մէջ, պահ մը ինքզինքը մինակ դտնելով այդ խորհրդաւոր ընթացքի մէջ՝ թերևս կը հարցնէ իւրովի. Բայց ո՞վ են այդ հոգեղէն էակները՝ որոնք մեր առջև կը բանան աստուածային տնտեսութեան աստեղադարդ վարագոյրը, մեզի չափ խանդավառուելով մեր փրկութեան համար. ա՛հ, ինչո՞ւ չէ թողարտուած անոնց հաղորդակցիլ մեզի հետ մեր կեանքի բոլոր օրերուն մէջ. որչափ երջանիկ պիտի ըլլայինք՝ եթէ իրենց բարի պատգամաւորութեան դերը չվերջանա՞ր այդքան շուտով :— Կուզենք պատասխան մը տալ այդ մասին, մեր բնաբանին իմաստը մեկնելէ առաջ :

Հին Կտակարանի համաձայն՝ հրեշտակները որոնք արարչութեան առաջին օրերէն Աստուծոյ գործը օրհնեցին (Յոր 1Ը. 7), եւ՝ ըստ Պողոսի՝ կը կազմեն երկնքի բովանդակ («անհապետութիւն»)ը (Եփես. Գ. 15), մերթ իբրև աստուածային ստորոգելիքներու մարմնացումներ և մերթ իբրև անհատական գէմքեր կատարած են իրենց պաշտօնը Խորայելի ժողովուրդին մէջ : Անոնց գործն ու ծառայութիւնը սակայն աւելի կը շեշտուի նոր Կտակարանի մէջ, մանաւանդ Յիսուս Քրիստոսի ծննդեան առթիւ, և կը ճանչցուին իբրև հրեղէն հոգիներ «որ կը զրկուին սպասաւորելու համար փրկութիւնը ժառանգողներուն» (Եբր. Ա. 14) : Այդ օրէն է որ կ'սկսի աշխարհի պատմութեան այն մեծ շրջանը՝ որուն մէջ կ'ապրինք, աւետարանական ստուգութեամբ ամրացնելով կրօնական մեր հաւատալիքներն ու համոզումները : Կուզե՞ս որ Աստուծոյ հրեշտակները քեզի հետ ըլլան. հերիք է որ զուարթ հոգետեսութեամբ խոստովանին թէ անոնք իրենց թևարկութեամբ կը հսկեն մեր գիշերներուն խաղաղութեանը՝ երբ կը հանգչինք, և թէ՛ մեր օրհասի խաւարին մէջ ալ՝ անոնք հեռու պիտի չըլլան մեզմէ, առաջնորդելու համար մեր հոգիները գէպի անձանօթ լոյսը՝ որ մարմնաւոր աչքերէ կը ծածկուի յաճախ : Անհրաժեշտ չէ՛ ուրեմն որ այդ աներևոյթները յայտնուին մեզի, որպէսզի մօտէն գիտնանք թէ ո՞վ կամ ինչ

139-98
701-661
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊՐԻՆՏԵՐԱԿԱՆ ԳՐԱՐԱՆ
ZUUN-AGH
digitised by A.R.A.R.@

են անոնք: Պէտք կայ նաև զգուշանալու հիւանդոտ երևակայութեան մը պատ-
 րանքէն, որ չի կրնար հոգեկան առողջ վայելք մը երաշխաւորել մեզի: Ուս-
 տի, առանց տարուելու ակնյոճ մտայնութենէ մը, կը բաւէ որ վարուինք
 այն սուրբին պէս, որ, երբ կարևոր բան մը կը հարցուէր իրեն, սովորութիւն
 ըրած էր մէկ կողմ դարձնելու իր գլուխը, իր անտես խորհրդականէն տեղե-
 կանալու համար՝ թէ ինչ պէտք էր պատասխանել: Քու պահապան հրեշտակիդ
 հետ պահէ՛ դուն ալ այդ քաղցր մտերմութիւնը: Ու յետոյ, քու վերջին ժա-
 մերուդ համար ալ՝ պատրաստ եղիր հրեշտակներ ընդունելու ա՛յնպէս՝ ինչպէս
 ըրաւ Ռոթէ (*), որ իր հոգեվարքի պահուն իրեն մօտենալ ուզող աղգականնե-
 րուն ըսաւ. «Լաւ չէ՛ որ շատ մարդեր գտնուին մահուան անկողինիս մօտ. տեղ
 չի մնար հրեշտակներուն»: Մի՛ մոռնար նաև որ հրեշտակները սպասաւորներն
 են Աստուծոյ կամքին և ոչ թէ մեր յօժարութեանը: Անոնք մեր Տիրոջ իսկ
 երկու առիթներով միայն երևցան. առաջին անգամ՝ քառասնօրեայ պահեցու-
 ղութենէն յետոյ, ու վերջին անգամ ալ՝ իր տաղանապի գիշերուան մէջ (Մատթ.
 Գ. 11 և Ղուկ. ԻԲ. 43):

Անցնինք այժմ մեր առաջադրած կէտին բացատրութեանը: Թերեւս «յայտ-
 նեցաւ նրեցակաց» սողիկը դժուարութիւն մը առթէ հարցասէր մտքի մը՝ որ
 պիտի խորհի. եթէ Աստուծոյ Որդին կամ Բանը, ըստ Աւետարանին, «Սկիզբէն
 էր, և Աստուծոյ հետ» (Յովհ. Ա. 1), ինչպէս հրեշտակները անգիտակ կրնային
 ըլլալ անոր գոյութեանը, ու ա՛յն ատեն միայն կը տեսնէին զինքը՝ երբ մարմին
 կ'առնէր ան: Յիշէ ինչ որ ըսաւ Տէրը. «Զի ծառայն ո՛չ զիտէ զինչ զործէ տէրն նո-
 ըա», (Յովհ. ԺԵ 15), ու հաւատալով նախախնամական իրերու ճշմարտութեանը՝
 աստուածապաշտութեան խորհուրդին առջեւ խոնարհէ նոյն այն երկիւղածու-
 թեամբ՝ որով Առաքեալը «յախտենական ժամանակներէ ի վեր ծածկուած այդ
 խորհուրդին յայնմութիւնը» ողջունեց (Հռ. ԺԶ. 25): Չենք զարմանար ուրեմն՝
 եթէ ծառայ—հրեշտակներէն սքողուած մնաց աստուածային այդ գաղտնիքը:
 Կրնանք սակայն, ընդլայնելով խօսքին իմաստը, հասկնալ նաև՝ թէ հրեշտակնե-
 րը Մարդեղութեան խորհուրդն ըմբռնեցին, երբ շնորհուեցաւ իրենց տեսնել
 Փրկչին կեանքն ու զործերը, մահն ու յարութիւնը, և այդ ամէնուն փառա-
 ւոր արդիւնքը երկրի վրայ ու երկնքի մէջ:

Աւելորդ չենք համարիր անցողակի գիտել տալ նաև՝ թէ այդ յայտնու-
 թեան մէջ, որմէ մարդիկ միայն օգտուեցան, կրնար բան մը պակսիլ, եթէ
 տեղի չունենար հրեշտակներու երեւումը, այսինքն՝ եթէ անմարմին սուր-
 բերու կենդանի շունչը չխառնուէր մեր քրիստոնէական մտածումներուն, ու
 չհաստատէր մեր հաւատքը՝ թէ հոգիները պիտի ապրին յախտենապէս,
 ինչպէս հրեշտակները: Միայն Սաղուկեցին էր որ իր ուսումնասիրած Գիրքին
 հակառակ՝ կը մերժէր անոնց գոյութիւնը, և իրրև հետեւանք այդ վարդա-
 պետութեան՝ կ'ուրանար նաև հոգիներու աշխարհը (Գործք. ԻԳ. 8):

(Շարունակելի)

Ե. Ե. Դ.

* ՐԻՊԵՆ. — Առաջին յօդուածին մէջ (էջ 2, վարէն հոդ 11), — Ա. Տիմ. Ա. 6. պետք է
 ըլլայ Ա. Տիմ. Գ. 26:

(*) Rothe (1799-1867), Գերման առաւանդագետ, որչափ ազատախիճ նայնչափ բարի եւ երկիւղած:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Պ Ե Տ Ո Ւ Թ Բ Ի Ն Ն Ե Ի Ե Կ Ե Ղ Ե Յ Ի

Է.

Այնպէս կ'ենթադրենք որ ժամանակակից հայութիւնը, Ռուսիոյ և Թիւրքիոյ մէջ, տիրող պետութեանց հետ իր եկեղեցւոյն ունեցած յարաբերութեան բուսական ծանօթ է, և հետեւապէս զիւրին պիտի ըլլայ մեզ համար ուղղակի մտնել խնդրին վերլուծման:

Ռուսիոյ մէջ պետութեան և Հայց. Եկեղեցւոյ յարաբերութիւնները սահմանուած և ճշգրտուած են ՊՕԼՕԺԷՆԻԷ կամ ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ԿԱՐԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ կոչուած կանոնադրութեամբ, որ մասնաւորապէս հաստատուեցաւ «Յաղագս կառավարութեան գործոց Լուսատուջական Հայոց ի Ռուսաստան», և կայսերական վաւերացումէն ետքը տպագրուեցաւ Ս. Էջմիածնի մէջ՝ 1836-ին:

Իրբև պատմական տեղեկութիւն կ'արժէ զիտնալ որ այս Պօլոճիկին մշակուած է ուսուկառավարութեան նախաձեռնութեամբ: Մակայն Հայոց կաթողիկոսութեան կեդրոնը, Ս. Էջմիածին, ուսու դրօշին տակ մտնելէ ետքը զգացած էր արդէն որ այլ ևս կարելի չէ հին հասկըցողութիւններով և մեթոտներով կառավարել Հայց. Եկեղեցին Ռուսաստանի մէջ և պահել Ամենայն Հայոց կաթողիկոսութեան իրաւունքն ու հմայքը բոլոր Հայոց վրայ ի սփիւռս աշխարհի: Այս գիտակցութեամբ է որ Դանիէլ կաթողիկոսի ատեն (1807-1809) ձեռնարկներ եղան սինոդ մը ստեղծելու Մայր Աթոռի մէջ. բայց վերջապէս ուսու կառավարութիւնն է որ զորձը ձեռք առաւ Յանձնախումբի մը միջոցաւ, և քանի մը խմբագրութիւններէ ետքը Պօլոճիկին լոյս տեսաւ ուստերէն լեզուով, Կարբեցի Յովհաննէս կաթողիկոսի ժամանակ, և զբարար հայերէնի թարգմանուեցաւ հայրապետանոցի թարգման Մ. Բարտաշեանի ձեռքով, և զորձագրութեան գրուեցաւ Էջմիածնի նոր սինոդին բացումով 1837 Փետր. 22-ին: Դժբախտաբար երկու կարեւոր թերութիւններ ունի այս Պօլոճիկին. առաջինը այն է որ Կարբեցիի ապիկարութեան երեսէն, Մայր Աթոռ ներկայացուցիչ չունեցաւ Պօլոճիկին պատրաստող Յանձնախումբին մէջ, և զորձը մնաց գրեթէ օտարազգիներուն ձեռքը, որոնք ուղղակի հարազատ ազրիւրէ չկրցան քաղել իրենց հիմնական տեղեկութիւնները, և ասիկա տեղի տուաւ զիտողութիւններու և զժողովութիւններու Պօլոճիկի վաւերացումէն և հրատարակութենէն ետքը: Ինքն Կարբեցիի զգաց իր ապիկարութեան հետեւանքը և բողոքի շարժում մըն ալ բրաւ, խնդրելով պետութենէն Պօլոճիկի բարեփոխութիւնը, բայց շատ ուշ էր. զեւ նոր հաստատուած կանոնադրութիւն մը չէր կրնար անմիջապէս բարեփոխութեան ենթարկուիլ. պէտք էր ժամանակ տալ որ զորձագրութեան գրուէր ան, փորձով զիտուէին և ստուգուէին ատոր թերութիւնները, և յետոյ գրական տուրքներու վրայ կատարուէր հարկ եղած բարեփոխութիւնը: Երկրորդ թերութիւնն է Մ. Բարտաշեանի ձեռքով եղած հայերէն թարգմանութեան անձշյութիւնը: Ժամանակին մամուլոյ մէջ զիտողութիւններ եղած են այս անձշյութիւններու մասին: Գնահատելով հանդերձ այս քննադատութիւններուն արժէքը՝ պէտք է խոստովանիլ որ Պօլոճիկին, և բոլորական մտքով կարգուկանոնի ենթարկեց Մայր Աթոռի վարչական գործերը, վերջ տալով նախկին ժամանակներու անհաշիւ ու կամայական կերպերուն ու անպատասխանաբարութիւններուն: Այնպէս որ բոլորովին անիրաւ էին և Ե՛ն այն հրապարակագիրներն, որոնք զարմանալի մտայնութեամբ մը, իրենց ազմուկներով խնջուցին ականջները, ջանալով այնպէս հաւատացնել Հայ ժողովուրդը թէ Պօլոճիկին Հայց. Եկեղեցւոյ իրաւունքներն ու ազատութիւնները խափանած ըլլար: Յաւալի է որ այս զար-

մանալի մտայնութիւնը զեռ մինչև հիմայ չէ բուժուած անոնց քով, որոնք պատմութեան անունով կը խօսին և իրբն թէ Հայց. Եկեղեցւոյ իրաւունքները կը պաշտպանեն:

Անցնելով մեր նիւթին, ըսենք անմիջապէս թէ Պօլօժեկիով Հայց. Եկեղեցւոյ հոգեւոր վերին իշխանութեան գործերուն ու անձերուն իրաւունքներն ու արտօնութիւնները ճշգրտւած են, և օրէնքի տակ առնուած են Ռուսիոյ հայութեան առանձնաշնորհումները՝ իրենց կրօնական և կրթական մարզերուն մէջ: Ուրիշ խօսքով՝ Հայց. Եկեղեցին որս պետութեան պաշտպանութեան ներքե առնուած է, պետական եկեղեցւոյն վայելած բոլոր պաշտութեամբ և առանձնաշնորհումներով, բացի մարդորսութենէ (= օգրօզէ-լիտիզմ): այսինքն Հայց. Եկեղեցին չի կրնար ուսուցաւան մը իր ծոցն ընդունիլ. հայադաւան մը ազատ է, եթէ ուզէ, որս եկեղեցւոյն ծոցը մտնել: Այս պատմութեան խափանումը սակայն միայն մեր եկեղեցւոյն յատուկ չէր: Զարեհու Ռուսիային մէջ պետական եկեղեցին որս օրթօտօքս եկեղեցին է. հետեւաբար ոչ մէկ քրիստոնէական յարանուանութիւն և ոչ մէկ ուրիշ կրօնք (խլամ կամ հրեայ) իրաւունք չունէին պետական եկեղեցւոյն անդամները որսալ. այլապէս որս եկեղեցւոյն պետականութիւնը անիմաստ պիտի ըլլար. հետեւաբար ընդհանուր սկզբունքը սա՛ էր որս պետութեան. — ամէն եկեղեցիէ և կրօնքէ մարդիկ կրնային ուսուցաւան ըլլալ, բայց ուսուցաւաններ չէին կրնար փոխել իրենց եկեղեցին կամ կրօնքը:

Հայց. Եկեղեցին որս պետութեան այս ընդհանուր օրէնքին հանդէպ, բան մը չէր կորսնցնէր ըստ ինքեան, մա՛նաւանդ որ մեր եկեղեցին ուրիշ ազգերու և ժողովուրդներու մէջ միտիօնարութիւններ ստեղծելու գործ մը չունէր որ ազդուէր այս օրինական արգելքէն:

Պօլօժեկի մէջ նորութիւնը սա՛ է որ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին ընտրութեան մէջ՝ վերջին խօսքը վերապահուած է վեհապետի—Զարի—կամքին: Այս էր որ իրբն թէ շատ դժուար կուզար մեր հին ազգասէրներուն. որովհետև, կ'ըսէին անոնք, Հայազգը ազատ չէ իր ուզած անձը կաթողիկոս ընտրելու. սակայն անոնք մոռցած պէտք է ըլլային, թո՛ղ նախկին ժամանակներու պատմութիւնը, գոնէ 1441-էն ի վեր էջմիածնի կաթողիկոսական աթոռը բարձրանալու կերպերն ու միջոցները: Ընդհակառակն Պօլօժեկի վերջացուց հին գեղձուձները, իրաւունք տուաւ բոլոր հայութեան, Ռուսաստանէն ներս թէ դուրս, էջմիածին հաւաքուիլ իրենց ներայացուցիչներով և ընտրել կրկու հօգի, իրբն թեկնածու Ամենայն Հայոց կաթողիկոսութեան, և ներկայացնել պետութեան, որպէսզի վեհապետը իր քուէն տայ երկուքէն մէկուն և վաւերացնէ կատարուած ընտրութիւնը և հաստատէ կայսերական հրովարտակով:

Ուրիշ նորութիւն մը Պօլօժեկի մէջ, Ռուսաստանի հայութիւնը բարձրագոյն կարգաբարձեամբ վեց տոհմախորհական թեմերու բաժնուած է և տոհմախորհներուն վաւերացումն ալ ենթարկուած է պետութեան հաւանութեան և հաստատութեան (Յօդ. 57):

Պօլօժեկի 10 Դուռներով և 141 Յօդուածներով կանոնադրութիւն մըն է, և այդ Յօդուածները իրենց մեծամասնութեան մէջ կը վերաբերին Ռուսաստանի մէջ Հայց. Եկեղեցւոյ վարչական գործերուն կանոնադրութեան, այնպէս որ Հայաստանեայց Եկեղեցին, իր ամբողջական առումով, ազատ է անոր տրամադրութիւններէն:

Նորութիւն մը որ մասնաւորապէս կարեւոր և ուշադրաւ է մեր ուսումնասիրութեան կողմէն, 21րդ յօդուածն է, ուր կ'ըսուի թէ Հայց. Եկեղեցւոյ աստուածային պաշտամունքին մէջ կաթողիկոսին անունը կը յիշատակուի ճանմիջապէս զկնի կայսերն ամենայն Ռուսաց և Օղոստօփառ Տանն նորսա:

Մեր եկեղեցին զէ՛ սկիզբէն ի վեր, առաքելական պատուէրին հետեւելով, ազօթած է ու կ'ազօթէ իր երկրի վեհապետներուն համար, ըլլան բնիկ, ըլլան օտար, բայց ոչ թէ այսպէս օրէնքի մը ստիպումին տակ և Ամենայն Հայոց կաթողիկոսէն յառաջ: Ասիկա պետութեան կողմէ միջամտութիւն մըն է Հայց. Եկեղեցւոյ ազատ պաշ-

տամուռքի իրաւունքներուն և աւանդութիւններուն, և ցոյց կուտայ թէ պետութիւնն է որ միշտ կը միջամտէ Եկեղեցոյ գործերուն:

Այս Պօյոժեկիկն (որով Հայց. Եկեղեցին և Ռուսաստանի հայութիւնը կառավարուած են իրենց վարչական գործերուն մէջ 1836էն մինչև 1914, այսինքն մինչև Համաշխարհային մեծ պատերազմը և Ռուսոյ ներքին մեծ յեղափոխութիւնը, Զարութեան ասպարէսով), քաղաքական և պետական և ո՛չ մէկ յօդուած կը պարունակէ, ո՛չ ալ պետական գործերու խառնուելու արիթմիկ կ'ընծայէ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին: Միայն, Պօյոժեկիկ շրջանակին մէջ, յարաբերութիւններ մշակելու արասնուած է կաթողիկոսը պետական մեքենականութեան ու անոր վարիչներուն հետ: Հզատակի և վեհապետի միջև յարաբերութիւն մը պարզապէս և ոչ այլ ինչ:

Տրուած բացատրութիւններէն կը տեսնուի թէ Ռուսոյ մէջ պետութիւնն է որ որոշ չափով մը միջամտած է Հայց. Եկեղեցոյ վարչական գործերուն: Եւ ասոր ազդակող փաստն ալ պրոկուրորի մը գոյութիւնն է Էջմիածնի մէջ, որ կը ներկայացնէ ռուս պետութիւնն ու ռուս վեհապետը Սինոդի նիստերուն, և կը հսկէ Պօյոժեկիկի գործադրութեան վրայ, որ իրաւունք ունի յանուն պետութեան և վեհապետին դիտողութիւններ ընելու, և անոնց կամքը և կարգադրութիւնը յայտնելու և պարտադրելու:

Ժամանակակից հայութեան մաքին մէջ թաւրմ է տխուր յիշատակը այն ամօթալի ու անարգար միջամտութեան, զոր բռնի կերպով ի գործ դրաւ ռուս պետութիւնը Ռուսահայոց մէջ և պահ մը զբաւեց Մայր Աթոռոյ կալուածները և բնարարեց անոր նախնական դասձարանը, հսկողակ Պօյոժեկիկով արուած բարձրագոյն պաշտպանութեան և ապահովութեան: Այս տխուր փորձը անդի ունեցաւ Խրիմեանի կաթողիկոսութեան ատեն, թէև չյաջողեցաւ և վերահաստատուեցան Մայր Աթոռին իրաւունքները (*):

Եթէ Հայց. Եկեղեցին այսպէս ինքն իր մէջ ամփոփուած էր Պօյոժեկիկով, Ռուսոյ մէջ, բայց երկու կաթողիկոսներ, Խրիմեան և Գէորգ Ե., խառնուեցան զուտ քաղաքական գործերու՝ Ռուսաստանէն դուրս:

Խրիմեանի համար Հայկական դատը վաղուց ծանօթ էր, իբրև մէկը ատոր վաղեմի մշակողներէն եւրոպական կառավարութեանց առջև: Ան պատգամաւորութիւն մը զրկելով Լահէյի դեսպանաւորութիւնը, շեշտեց իր աթոռին հայազգային կամ համազգային նշանակութիւնը: Այս ձեռնարկին անպատեհութիւնը կամ ձախողութիւնը քննել դուրս է մեր նպատակէն: Խնդրը այն է որ Հայց. Եկեղեցոյ վերին իշխանութիւնը զուտ քաղաքական գործի մը խառնուեցաւ:

Աւելի կարեւոր և զարագուիս կազմող դէպքերու հանդիպեցաւ Գէորգ Ե. ի կաթողիկոսութիւնը, նախ անկախ Հայաստանի մը ստեղծումով Երևանի շուրջ, և յետոյ լայն Հայաստանին կցումով Խորհրդային Ռուսաստանի: Ասոնք համաշխարհային պատերազմին հետ կապուած նոր երեւոյթներ էին, և Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը չէր կրնար խուլ ու մունջ նստիլ իր աթոռին վրայ, և միայն զիտել քաղաքական յեղափոխութիւններուն գրուազները: Գէորգ Ե. Ազգային Պատուիրակութիւն մը ստեղծեց, Վսեմ. Պօղոս Փաշա Նուպարի նախագահութեան տակ, Հայկական դատը շահելու համար, ներկայացուց զայն պատերազմի մէջ զաշնակից պետութեանց, բայց չմիջամտեց Պատուիրակութեան գործառնութիւններուն:

Թէ՛ Խրիմեանի և թէ՛ Գէորգ Ե. ի ազգային քաղաքական գործերու այդ ձեւով

(*) Այս խուր միջադէպն ընտան արտասովոր և անսովորով Ազգապահումը, Ռուսաստանի կալուածներու Գրաստանը խորագրին տակ (ՏԵՄ ՍԻՄ, 1927, էջ 225-239):

միջամտութիւնը ուղղակի Հայ ժողովուրդի կամքին արտայայտութիւնն էր, մասնաւորապէս Ազգ. Պատուիրակութեան մը կազմակերպութիւնը:

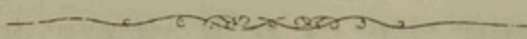
Եւ երկու կաթողիկոսներուն ալ բռնած զիրքը այս ազգային-քաղաքական խնդրին մէջ, մեր կաթողիկոսներուն սկիզբէն ի վեր այսպիսի պարագաներու մէջ բռնած զիրքէն տարբեր բան մը չէր: Հայ ժողովուրդի բարիքին ու բարօրութեան նուիրեալ ջանք մը, զործունէութիւն մը, եւ ո՛չ թէ կղերապետութիւն մը ստեղծելու ջանք, եւ կամ նոյն իսկ ուղղակի Հայց. Եկեղեցւոյ համար արտաքին շահեր ապահովելու աշխատանք մը:

Վերջապէս, Հայց. Եկեղեցին Հայ ժողովուրդն է եւ ո՛չ թէ միայն հայ եկեղեցակա-նութիւնը. վերջապէս Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը, Հայ ժողովուրդի գաւազններէն մէկն է եւ ժողովուրդին քուէօյն է որ ախոս բարձրացած է, եւ այս բարձր զիրքը զայն չի զրկեր իր հայ մտրդու ու հայ քաղաքացիի իրաւունքներէն: Իրրեւ հայ հոգեւորական՝ նա՛ ալ իրաւունք ունի իր պատկանած ժողովուրդին ազգային եւ քաղաքական ճակատագրին համար խօսելու եւ աշխատելու որչափ աշխարհական մը:

Հետեւաբար, Ամենայն Հայոց կաթողիկոսներուն այսպիսի շարժումները պէտք չէ սխալ մեկնուին: Որովհետեւ այս շարժումներուն մէջ պետական զործերու խառնուելու խնդիր մը զոյութիւն չունի, եւ զիտեղ տանք անգամ մըն ալ, ոչ ալ կղերապետութիւն մը շինելու, կղերապետական շահեր հետապնդելու եւ ապահովելու ձկտում մը:

Ասոնք բացարձակապէս օտար բաներ եղած են Հայց. Եկեղեցւոյ համար եւ ի՛նչ որ խօսուած է եւ կը խօսուի մեր մէջ այս մասին, պետքիս եւ եկեղեցւոյ բաժանման սկզբունքով, արդիւնք են անհանգուրժելի տգիտութիւններու եւ թիւրիմացութիւններու:

Յաջորդ յօդուածով պիտի քննենք Ազգային Սահմանադրութիւնը եւ Հայց. Եկեղեցւոյ զիրքը Թիւրքիոյ մէջ:

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ը Ա Յ Ա Ս Յ Ա Ն Ե Ա Յ Յ Ե Կ Ե Ա Ե Յ Ի Ո Յ

(Ը. Վ. Հացունիի Երկրորդ յօդուածին ստիւի)

Ը. Վ. Հացունի Բազմալիպի այս տարուան Յունուարի թիւին մէջ անդրադարձած է ՍԻՈՆԻ (1927, նոյեմ.) յառաջ բերած վաւերագրեալ ապացոյցներուն վրայ, Հայց. Եկեղեցւոյ առաքելախմբի ծագման մասին, եւ ուղած է ջրել զանոնք այնպիսի մեկնութիւններով, որոնք հակառակ են պատմական իրողութիւններու արամբարանական ընթացքին:

Ը. Վ. Հացունի, իր առաջին յօդուածին մէջ, իր քննադատական մեթոտը բացատրելու համար ըսած էր.— «Երբ խարխուղ տան մը զեւեկիս վրայ ուզեմք նոր մը շինել, հինը կը խնայեմք նախ, եւ ՍԻՈՆ ալ իր պատասխանին մէջ բաղձանք յայտնած էր «եսեւնելու համար քի ի՛նչ է Ը. Վ. Հացունիին նոր շինելիք տուր»:

Դժբախտաբար սնաքանդ քննադատը յուսախար ըրաւ ՍԻՈՆը. որովհետեւ իր «խարխուղ» կարծած տունը քանդելէ ետքը՝ չէ կրցած անոր զեւեկիս վրայ նոր մը կառուցանել, այլ պարզապէս աւերակ մը թողած է հոն, ըսելով թէ Լուսաւորչէն յառաջ Հայաստանի մէջ Գրիստոնէութիւնն չէ՛ քարոզուած:

Անա՛ իր իսկ խտտովանութիւնները.

— «Եւ իմ գործս եղաւ ցուցնել՝ թէ մեր առաքելականութիւնն ինքնին հակառակ

է ստորյ պատմութեան և ստեղծական, և նախագրի գորեան քրիստոնեայ յիշատակն-
բը կեղակարծ. և թէ՛ ոչ մէկ զբական ապացոյց ունինք Աւետարանի քարոզութեան
ի Հայս՝ Լուսաւորչէն յառաջ: Անա նոր տունը, զոր ՍԻՈՆ ակնդէտ կը սպասէ տեսնելը
(Բարձրալիպ, էջ 27):

Ասիկա նոր տուն չէ: Ասիկա անհասկընալի ընդհատ մըն է պատմութեան մէջ, ա-
նիմաստ ամայութիւն մը, որուն չին հանդուրժեր պատմագիտութիւնը, հնախօսու-
թիւնը և նոյն իսկ Հ. Վ. Հացունիին հասկըցած քննադատութիւնը. վասն զի հայկա-
կան ազգային ԱԻԱՆԻՌԻԹԻՒՆ մը կայ, որ արժէքաւոր է զբական ապացոյցի չափ և
այդ աւանդութիւնն է որ իրարու կը միացնէ առաքելական և լուսաւորչեան զարձերը
Հայաստանին:

Հ. Վ. Հացունիի այս երկրորդ յօդուածին նիւթերն ալ կը բիրեղացնենք, որպէս
զի ուղղակի որոշ կէտերու վրայ խօսինք:

Ա. — Հ. Վ. Հացունին կը վճռէ թէ Լուսաւորչէն յառաջ քրիստոնէութիւն չկայ Հա-
յաստանի մէջ: Իսկ ՍԻՈՆ ցոյց պիտի տայ թէ կ'այ:

Բ. — Հ. Վ. Հացունին չկրնալով հերքել Տերաուղիանոսի (155—222) վկայութիւնը
քրիստոնեայ Հայաստանի գոյութեան մասին, կ'ուզէ ըսել թէ Տերաուղիանոսի ակնար-
կածը Փոքր Հայքն է և ո՛չ թէ Մեծը: Իսկ ՍԻՈՆ ցոյց պիտի տայ թէ Մեծ Հայքն է այդ:

Գ. — Հ. Վ. Հացունին Հայոց Սանատրուկն ու Սանդուխտը կը նոյնացնէ Հռոմա-
յեցի Անեւոսի մը հետ, երկուքն ալ երկրորդ զարու մարդ, և կը հետեւցնէ թէ
Բրդ զարու մէջ աղբորդ մը չէր կրնար տեսնել ու նահատակել Յիսուսի աշակերտներէն
ունէ մէկը: Իսկ ՍԻՈՆ ցոյց պիտի տայ թէ Սանատրուկ Հայ իշխան մըն է և Սանդուխտն
ալ իր ազնիւր, որ նահատակուեցաւ Քաղէոս Առաքեալի հետ:

Դ. — Հ. Վ. Հացունի նորէն կը պնդէ թէ Պետրոս Առաքեալին Հռոմի մէջ եկեղեցի
հիմնելը աւանդութիւն չէ, այլ պատմական ստորյ իրողութիւն մը, և այլն: Իսկ ՍԻՈՆ
անդամ մըն ալ պիտի ապացուցէ որ աւանդութիւն է այդ:

Ա.

ԼՈՒՍԱՆՈՐՉԷՆ ՅԱՆԱՋ ՔՐԻՍՏՈՆԷՆԻՌԻԹԻՒՆ ԿԱՅ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

1.—Շատ զարմանալի է Հ. Վ. Հացունիին պատմագիտութիւնն ու քննադատու-
թիւնը՝ երբ կարուկ կերպով կը վճռէ թէ Լուսաւորչէն յառաջ Քրիստոնէութիւն չկայ
Հայաստանի մէջ: Որպէս զի պատմութեան և քննականութեան համաձայնի այսպիսի
վճիռ մը, պէտք է ընդունի որ Լուսաւորիչ հրաշագործ մը եղած ըլլայ.—վասնզի ի՛նչ-
պէս կարելի է մեկնել այդ մեծ և արագ յեղափոխութիւնը (Քրիստոնէութիւնը) որ
պատմականօրէն յառաջ եկաւ Տրդատի կառավարած երկրին մէջ: Քննադատ մը որ
նախագրի գորեան շրջանի մասին մեզի հասած գրուածները կը հուշակէ կեղակարծ, լու-
սեղծական, ի հարկէ պիտի ընդունի թէ Լուսաւորիչ հրաշքով մը չէ որ այդ յեղափո-
խութիւնը յառաջ բերաւ Հայաստանի կառավարութեան և ժողովուրդին մէջ:

Պատմական իրողութեանց ընթացքը ցոյց կուտայ թէ Քրիստոնէութիւնը ի՛նչ կերպով
որ պետականացաւ Մեծն կոստանդիանոսի կայսրութեան մէջ, անկէ յառաջ նոյն կեր-
պով պետականացաւ Տրդատի թագաւորութեան սահմաններուն մէջ ալ: Այսինքն՝ Հը-
ռոմէական պետութեան ժողովուրդներուն մէջ Քրիստոնէութիւնը խմորուած էր առա-
քելական ժամանակներէն և այնքան տարածուած էր որ կարելի չէր այլ ևս դիմա-
դրել ատոր պետական ուժով, այսինքն հալածանքներով: Կոստանդիանոս կատարեալ
իրողութեան մը առջև գտաւ իր երկիրը և իր պետութիւնը ու համակերպեցաւ ատոր,

և իր բոլոր ոյժն և ուշադրութիւնը դարձուց Քրիստոնէութիւնը ծաւալելու և պաշտպանելու:

Պատմական իրողութիւնները աւելի կանուխ միեւնոյն ընթացքով կատարուեցան Հայաստանի մէջ ալ: Քրիստոնէութիւնը առաքեալներու ժամանակէն և ուղղակի առաքելական քարոզութեամբ մուտ գտած էր Հայաստան, և բաւական ալ տարածուած էր, այնպէս որ Տրդատ շէր կրնար այլեւս կոռչիլ մնալ հեթանոսութեան, ստիպուած էր խոնարհիլ կատարուած իրողութեան առջեւ:

Իսկ մեր Ս. Գր. Լուսաւորչին բոլոր իմաստութիւնը և Եթէ ուզէք բոլոր հրաշագործութիւնը այն եղաւ՝ որ կրցաւ Տրդատէն յառաջ գիտել կատարուած իրողութիւնը Հայաստանի մէջ, և հակառակ իրեն դէմ յարուցուած պետական դժուարութիւններու, մեծ նուիրումով փարեցաւ իր սուրբ գործին, և վերջապէս կարող եղաւ համոզել Տրդատը և շահել զայն իր կողմը և Քրիստոնէութիւնը պետական կրօնք հռչակել տալ Հայաստանի մէջ:

Եթէ Լուսաւորչին դործունէութեան հրաշապատում գրուագները մերկացնենք իրենց վիպարանական զարգարանքներէն և վերածենք գրական պատմութեան, ա՛յս է արդիւնքը, որ բոլորովին համաձայն է քննադատութեան պայմաններուն և պատմագիտութեան պահանջին: Այսինքն՝ Հայաստան Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչէն յառաջ ունեցած է իրեն աւետարան քարոզողներ, իր Առաջին Լուսաւորիչները, և Սուրբ Գրիգոր եղած է երկրորդ Լուսաւորիչ Հայաստանի:

2. — Թէ Հայաստանի մէջ Լուսաւորչէն յառաջ քրիստոնէութիւն կայ, կը հաստատուի նոյն իսկ այն նախադրիչօրեան յիշատակներով, ըստ Հ. Վ. Հացունիի սեղծակամ են և կեղծակամ. որովհետեւ ատոնք վաղեմի աւանդութեան մը արձագանգներն են: Մենք այս անգամ ալ կը յայտարարենք թէ այդ վաւերագրիւններ քննադատելի են իրենց գրական կազմախօսութեան կողմէն և լի՛ հակասութիւններով. բայց ատոնք ըստոյզ և իրական պատմութիւն մը կը ծրարեն իրենց ներսը:

Գծբախտաբար ա՛յս է վիպարանական բոլոր վաղեմի վաւերագրիւններուն վիճակը ո՛չ միայն մեր մէջ, այլ նաև ընդհանուր քրիստոնէայ հին ազգերու մէջ: Եթէ վիպարանութիւններ քննադատելի են իրենց գրականացման այս յատկանշական թերութիւններուն և հակասութիւններուն համար և հետեւաբար անընդունելի, այն ատեն Հ. Վ. Հացունին՝ իրրեւ անաշու քննադատ՝ կը հաճի՞ Տիրեր զետի ջորեբուն մեջ նետել Հոռոմէական եկեղեցոյ Յայամուրքները: Չէ՞ որ ատոնք չեն յիմանար քննադատութեան իրենց հրաշագործ ոճին և հակասութիւններուն համար:—Քա՛ւ լիցիլ, այսպիսի սրբապղծութիւն մը չենք կրնար ենթադրել Հ. Վ. Հացունիի նոյն իսկ մտաւոր վերապահումներուն մէջ:

Գծբախտ իրականութիւնը այն է մեր հայ մատենագրութեան արտագրութիւններուն մէջ որ կարգ մը գործեր իրարմէ կախում ունին, բանաբազութիւն են, և, զոր օրինակ, Ազաթանգեղոսի մէջ Ռստակէսի համար ըսուածը բառ առ բառ Ս. Մեսրոպի վրայ ըսուած է Կորիւնի մէջ: Բայց այս պատճառաւ ո՛չ Արիստակէսի, ո՛չ ալ Մեսրոպի գոյութիւնը կասկածելի կը նկատուի: Իսկ Ռորենացին, Հայոց պատմահայրը, որ քննադատութեան նշգրկելին տակ բղիկ բղիկ եղած է իբրեւ զլուխ գործոց պատմական կեղծիքներու և հակասութիւններու և անհամաձայնութիւններու արտաքին պատմութեան հետ, զեւ իր մէջ կը բովանդակէ թանկագին տեղեկութիւններ մեր ազգային-եկեղեցական պատմութեան համար: Ի՞նչ ընենք. մեզի հասած պատմութիւններուն նկարագիրն է այս, և ա՛յս է եղածը և այսչա՛փ է գտնուածը:

Եւ այս Ռորենացիին է սակայն որ հայացուցած և ազգայնացուցած է Արգարու զրոյցը և սեղմ ու գրաւիչ շրջանակի մը մէջ զրած է Հայոց դարձին պատմութիւնը Թաղէոս Առաքեալի ձեռքով:

Արգ՝ Մ. Գարագաշ, Ռորենացիին բղքտիւրը, կ'ընդունի Արգարու քրիստոնէայ ըլլալուն հաւանականութիւնը և Աւետարանի քարոզութեան տարածումը նոյն իսկ ա-

աաջին դարուն սկիզբը՝ Ասորիք, Միջագետք, «ուստի և անշուշտ յնդեփա» այնպէս որ նոյն իսկ Արգար կը միտի քրիստոնէութեան (Քնն. Պսմ. Հայոց. Գ. էջ 262):

Եւ խօսելով Լուսաւորչի ալ դարձունէութեան վրայ, կ'ըսէ. թէ և շատ ուշ մտաւ Քրիստոնէութիւնը Հայոց արքունիքը հռոմէական ազդեցութեամբ, բայց անոր բուն մտաբը կը թուի թէ աւելի հին եղած է, «ոչ ճնոթի մտանախառ ի սկզբանէ անձի փրկա- տնկարան, ինչպէս որ կ'ակնարկէ Ուշամայ Արգարի գարձին ասորի աւանդութիւնը... սթէպէտ ոչ վաւերական» (Անդ. էջ 336):

Եւ խօսելով Լուսաւորչի ատեն եղած դարձին վրայ, զիտել կուտայ թէ այդ դար- ձը իր նախորդն ունի («ունի զիւր նախն»), և կը յարէ. վերագոյն ըսինք թէ այն մեծ մեծ փոփոխութիւններ դէպի լաւը, որ այնպէս կը թուին թէ յանկարծ կ'իրազար- ծուին, բայց առաջուանէ եղած երկար պատրաստութեան արդիւնք են ատենք: Լու- սաւորչի ատեն կատարուած փոփոխութիւնն ալ պէտք է այդ կերպով հասկնալ, երկ նոյն իսկ պատմական վիպարիւն ալ չունենայինք: Սակայն պատմութիւնը, մա'նաւանդ մեր ազգային պատմութիւնը առատ նիւթ կուտայ մեզի: Ասորիք և Պաղեստին, այս եր- կու երկիրներ, այնպէս զրկախառնուած էին Հայաստանի հետ որ կարելի չէր որ այդ մեծ փոփոխութիւնը, քրիստոնէութիւնն ըսել կ'ուզենք, որուն ամէնէն յառաջ այդ եր- կու սեմական աշխարհներ աստարեղ եղան, իրենց անմիջական ազդեցութիւնը չընէին իրենց վրայի երկիրներու, ինչպէս նաև մերինն վրայ (Անդ. էջ 339):

Ահա շատ խիզախ, բայց միանգամայն շատ անաշուստ քննադատ մը, որ Intuition ով կը գտնէ ու կը շօշափէ պատմական իրերու խորքը (fond) և իր պայծառատեսութեամբ կը լուսաւորէ աւանդութեանց ծագումն ու ազբունքը:

3.— Գարսագալ յառաջ ամենևոյ իր պատմական տեսութիւնը, կ'ընէ հետեւեալ նը- շանաւոր գիտողութիւնը:

Բիւզանդ կը անպաճոյճ լեզուաւ ո'չ միայն Լուսաւորչէն 300 տարի աւելի յառաջ կը տանի Հայոց դարձին սկիզբը, այլ և կ'ըսէ թէ ասոր պատմութիւնն ալ գրուած է.— «Ե Բարդուբեկն Քաղաքի առաջինը և ի նորուն յիկոց և ի մարտիրոսքնննն միկնը ի կա- տարունն վարդապետքննն Գրիգորի և իւրոյ հանգստանն... այն ամենայն ի ձեռն այոց գրեցան (Բիւզ. Գ. ա)»: Ստուգիւ գրուեցան այն վիպասանական կամ գրուեցական (légendaire) ձևով, որով Գրիգորիւնը (=Լուսաւորչիւնը) գրուեցաւ. սակայն գրուեցանք (նոյն անգ):

Այս է կարեւորը: Հերիք է որ գրուեցան: Խնդիրը ատենց գրուելուն վրայ է, և ո'չ թէ գրուելու ձևին ու ոճին վրայ և ուրիշ թերութիւններուն վրայ:

Գարսագալ զիտել կուտայ նաև Մաքսիմիանոսի մզած պատերազմը Հայոց գէմ, շուրջ 311 ին, այսինքն Լուսաւորչի ձեռքով կատարուած դարձէն հինգ վեց տարի ետ- քը, և կ'ըսէ. եթէ Հայեր նախապէս քրիստոնէայ եղած չըլլային, որոնց ջերմ բարե- պաշտութիւնը կը զոյգէ Եւսեբիոս, չէին կրնար պատերազմել: Ազգ մը առանց ուսու- մի և առանց փիլիսոփայութեան, բազում դարերէ ի վեր ընկղմած կոապաշտութեան թանձր խաւարին մէջ, ինչպէս էր Հայոց ազգը, այդ հինգվեց տարիներու մէջ՝ քրիս- տոնէական հաւատքի սիրուն ինչպէս կրնար արտայայտել այդպիսի նախանձախնդրու- թիւն մը, երկ ազգին քառական մեկ մասը արցին փրկանկեայ եղած չլինէր:

Գարձեալ զիտել կուտայ Գարսագալ և կ'ըսէ՝ թէ Տրդատ թագաւորին հրատարակած հալածանքի երկու հրովարտակներն իսկ— պահ մը ընդունելով որ վաւերական են ա- տենք (*) —, և մա'նաւանդ նկատի առնելով որ Հայաստան Լուսաւորչէն յառաջ վիճակ եր կեսարիոյ մեթապոլիտան, բաւական են ցուցնելու թէ Քրիստոնէութիւնը ըստ բաւականին տարածուած էր Հայաստանի մէջ: Եւ վերջապէս, կ'ըսէ Գարսագալ, մեր բաւականին տարածուած էր Հայաստանի մէջ: Եւ վերջապէս, կ'ըսէ Գարսագալ, մեր եկեղեցական պատմութեան մէջ, Լուսաւորչի ձեռքով Հայոց դարձը ստացինք չի: Թողունք,

(*) Ամեն. Գուրեան եղիւ Սերգան կ'ընդունի թէ այդ երկու հրովարտակներէն զոմէ առաջինը վաւերական է, եկաթի առնելով ասոր սկսուածը յանուն աստուածներու:

կ'ըսէ, Արդարին դարձը, և իբրև աւելի վաւերական անենք Ուսնայեցիներուն և Լայոց միանգամայն դարձը Քաղէս և Բարթողիմէոս առաքեալներուն ձեռքով, և եթէ պահ մը ընդունինք թէ Քաղէս եօթանասուններէն մէկն է և Սանատրուկ անուն հայ թագաւոր մըն ալ առաքելասպանն էրաւ,—սախտին ճշմարիտ է, քի տրդին իսկ յառաջնում դարա Բարդեսաւ անեսարեն ի Լայս և հաստեցաւ արեամբ» (Անդ. էջ 340—341):

Շատ նշանակալից է նաև Թորենացոյն սա՛ տեղեկութիւնը: Թորենացին խօսելով Կեսարիոյ (Կապադովկիա) Փիրմիլիանոս եպիսկոպոսին վրայ, կը գովէ անոր ուսումնասիրութիւնը, բայց կը քննադատէ անոր գործերէն հալածանաց պատմութիւնը, վասն զի սոչ ճշմարտութեամբ ոճով պատմէ և ոչ զանուանս նշանակէ կամ զտեղի կատարմանցն», այդ պատճառաւ չուզեցինք կ'ըսէ երկրորդի անոր գրածները: Փիրմիլիանոսի վերագրուած այս քննադատելի գործին մէջ գրուած է որ Տրդատին հայրը Խոսրով հալածանք հանած է Լայսաստանի մէջ քրիստոնեաներուն դէմ: «Գրէ (Փերմիլիանոս) բազում վիպայաւ և ի Խոսրովու ի մերում աշխարհիս» (Մ. Խոր. Բ. հե.):

Գաթրճեան վաւերական կ'ընդունի Փիրմիլիանոսի վկայութիւնը. իսկ Գարագաշ՝ ժամանակագրական հակասութեան վրայ հիմնուելով, ոչ չունի կ'ըսէ այդ վկայութիւնը և կը բուսականանայ Տերտուղիանոսի վկայութեամբն, «որ բազում հաւատացեալս ի Լայս համարի ըլլալ» (Քնն. Պսմ. շրջ. Գ. 340):

Բայց պատմութեան համար կարևորը Տրդատին հայրը Խոսրով թագաւորին հանած հալածանքն է, որ և է կերպով ներմուծուած է Փիրմիլիանոսի գործին մէջ: Եւ պատմականորէն ալ շատ բնական է Խոսրովեան հալածանքը Լայսաստանի մէջ. Եթէ Մեծն Կոստանդիանոսի նախորդները հալածեր են քրիստոնեաները իրենց երկիրներու մէջ, նոյն կերպով պիտի հալածուէին ուրիշ երկիրներու քրիստոնեաներն ալ իրենց թագաւորներէն: Լակագատմական ոչինչ կայ յանուն Փիրմիլիանոսի Թորենացոյն կողմէն արձանագրուած այդ տեղեկութեան մէջ:

4.—Այժմ ուշադրութիւն հրաւիրենք Հ. Գեղցէի բաժնեկրուն այս մասին:

Լայոց առաքեալներուն վրայ եղած զրոյցները, որոնք մեծաւ մասամբ յունական և ասորական ծագում ունին, Լայեր՝ յարաբերաբար աւելի ուշ առնեներ նոր խմբագրած և ընդլայնած են: Կարելի է ցուցնել որ Բարթողիմէոսի զրոյցն աւելի հնագոյն ծագում ունի, սակայն Բարթողիմէոս թաղէի չափ նշանակութիւն չունի Լայոց համար:

—«Ասանց սախտութիւն է որ թաղի զրոյցն ի Լայս շատ աւելի ինն է, քան քի այս գրաւոր աւանդութիւնը (*): Արդէն Փաւստոս Բիւզանդ կը յիշէ թաղէի քարոզութիւնն և առաքելասպան Սանատրուկը (Գ. 1 որ մասն սակայն կարելի է կասկածելի կը գանէ): Եշտեմալութիւն ունի այն որ կարողիմոսրեան արողը Փաւստոս «Աթոս թաղէի» կ'անուանէ...»

«Արդէն Գր. Լուսատրչէն յառաջ, Ասորիքէն Լայսաստանի հարաւային Ասորիքի սահմանակից երկիրները (Մոփք—Վասպուրական) քրիստոնէութիւնը մուտ գտած էր: Հնագոյն ժամանակներու մէջ ասորի եպիսկոպոսներու քահանաներու ոչ ցանցաւ կը հանդիպինք, և սոփորաբար ասորիներէն Եկեղեցական լեզուն էր: Արդարու և թաղէի զրոյցներուն ի Լայս մուտքն յայննապէս մասնացոյց կ'ընէին՝ որ քրիստոնէութիւն եղեւսիայէն Եկած է Լայոց: Մարքարտ ՉմմԳ 1896 էջ 65, Մճրինը ցոյց կուտայ իբրև երկրորդ կեդրոն Լայսաստանի առաքելութեան: Թէ յստաց քան զԳր. Լուսատրչի Բիւստեմալութիւն ի Լայս անո զտած էր, սոյոց ինճ մը կը ցուցնէ Մերուժան եպիսկոպոս Լայոց, առ որ Գիտնեսիոս Աղեքսանդրացի (248-265) ապաշխարութեան վրայ թուղթ մը գրած է (Եւսեր. Եկեղ. Պսմ. Զ. 46. 2)» (**):

(*) Կ'անուանէ թաղէոսի Վկայարանութեան (Սափեբ Է):
 (**) Պսմ. Զ. Գեղցէր Լուսատր. Պսմ. Լայոց. Թրգմ. Զ. Գր. Վ. Գալեմեարեան, այլ. Վ. ինննա. 1897. Ազգ. Մճր. Ին. էջ 37-40:—Յայտոյ յղումս ինչ, Մեծ Լայի վրայ խօսելու առիթ, Մերուժան եպիսկոպոսին վրայ նախն պիտի անդրադառնանք:

Կ'ուզենք այս ապացոյցներուն վրայ աւելցնել, դարձեալ պատմական իրողութիւններու տրամաբանական ընթացքը զիտելով, կարելոր կէտ մըն ալ.—Յիսուս-Քրիստոսի վերջին խօսքերն եղան իր աշակերտներուն, թէ պոպոկէք այսուհետեւ աշակերտեցէ՛ք զամենայն ներսնուս, մկրտեցէ՛ք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդոյ եւ Հոգոյն Սրբոյ: Ուսուցի՛ք նոցա զամենայն որ ինչ պատուիրեցի ձեզ, եւ ահաւասիկ ես ընդ ձեզ եմ զամենայն աւուրս, մինչեւ ի կատարած աշխարհիս (Մար. ԻԲ. 9):

Ասիկա ազգու պատուէր մըն էր յարուցեալ Փրկչին կողմէ իր աշակերտներուն, որպէս զի անոնք այլեւս չսլքտային Պաղեստինի մէջ, այլ երթային ուրիշ ազգերու եւ ժողովուրդներու մէջ իրենց առաքելալի պաշտօնը կատարելու համար:

Կարելի՞ է ըսել թէ մետասան առաքելալներ չզործադրեցին իրենց վարդապետին այդ պատուէրը. կամ չ. Վ. Հացունին պիտի կրնա՞ր ըսել թէ Հայաստանցիք բացառաբար դուրս պիտի մնային այդ քոտր ազգերէն ու ժողովուրդներէն:

Ընդհակառակն պէտք է ընդունիլ որ Հայաստան մասնաւոր շահեկանութիւն պիտի ունենար Առաքելալներուն համար. նախ աչն պատճառաւ որ անոնք Ս. Գիրքէն զիտէին թէ Հայաստանի մէջ էր այն լեռը որուն վրայ նոյեան տապանին հանգչելուն աւանդութիւնը կար, եւ սուրբգրական այս աւանդութիւնը ի հարկէ բոլոր հրէութեան համար հետաքրքրական պիտի ըլլար, եւ Արարողայ երկիրը հմայք մը պիտի ունենար Իսրայէլացոց աչքին: Յետոյ աւելի դրական պատճառով մը. այսինքն Հայաստանի մէջ հրեայ գաղութներ կային. եւ մենք զիտենք որ Պաղեստինը դուրս երբ առաքելալներ աւետարան քարոզելու կ'ելլէին, ամենէն յառաջ կը մանէին հրեայ գաղութներու մէջ, յետոյ կը մտնեային բնիկներուն ալ: Այսպէս՝ Սփիւռքի (Diaspora) մէջ էին նաև Հայաստանի հրեայ գաղութները, եւ ի հարկէ կաթողիկոսաց Թուրքերը, որոնք ուղղուած են ի սփիւռս ցրուած հրեաներուն, ուղղուած կ'ըլլային նաև Հայաստանարնակ քրիստոնեաներուն եւ քրիստոնեայ Հրեաներուն ալ:

Այսպէս՝ եթէ պատմական ստուգութիւն մըն է որ Պաղեստինի անմիջապէս սահմանակից Ասորիք, ասոր կից Միջագետք՝ առաքելական դարուն մէջ աւետարանուցան, եթէ ստոյգ է որ ղէպի աբելեյի (Պարսկաստան եւայլն) գացին առաքելալներ, անոնք չէին կրնար Հայաստանի վրայէն ոստում ընել, ընդհակառակն շատ բնական էր որ անոնք պիտի մտնէին Հայաստան եւ Հայոց ալ պիտի քաջողէին աւետարանը:

Մենք շատ բնական եւ տրամաբանական կը գտնենք պատմութեան այս ընթացքը, Քրիստոնէութեան ծաւալման տեսակէտէն արեւելեան երկիրներու մէջ:

Հոս այլեւս Ազգէի—Քաղէի խնդիր չկայ, կեղախարժ, ստեղծամբն վաւերագիրներու խնդիր ալ չկայ. այլ կա՛յ պատմական իրողութիւններու անբանդատելի ապացոյցը, որ թէև զրի չէ առնուած, բայց իրական է այդ եւ համաձայն Աւետարանի քարոզութեան եւ Քրիստոնէութեան ծաւալման պատմական ընթացքին:

Ասոնք՝ Հայաստանի առաքելական աշխատութեամբ աւետարանացման մասին Հայ ժողովուրդին մէջ պահուած ազգային աւանդութիւնը լուսարանող անցիր իրողութիւններ են, եւ հետեւաբար անառարկելի կերպով կ'ապացուցեն թէ ԼՈՒՍԱՒՈՐՁԷՆ ՅԱՌԱՋ ՔՐԻՍՏՈՆԵՒՈՒԹԻՒՆԻ ԿԱՅ ՀԱՅՍԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ:

(Շարունակիլի)

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

Ձ.

(Ճաշու առարկիական ընթերցումներու առթիւ կիրակնօրեայ խոփումներ):

ՃՇՄԱՐԻՏ ՍՓՈՓԱՆՔԸ

(Ճ. ԿԻՐ. ԶԿՆԵՒ ԽՅԱԳՆԵՐԱՅԻՆ)

(Փիլիպ. Ա. 1—11)

Բարեկամաց սրտապնդիչ խօսքերը կամ համայնքներու խրատաբանական արտայայտութիւնները չեն որ իրապէս կը մխիթարեն իր սուգաբեկին հանապազօրեայ սաղատապանքներէն դառնացած հանրային գործիչը:

Ո՛րքան ալ անկեղծ և հասելի լինին անոնք, ընդհանրապէս վաղանցիկ է սպաւորութիւնը՝ զոր անոնք կ'ընեն սրտին վրայ: — Գաղափարի մտաբան համար միակ կազդուրիչ սփոփանքն այն է, զոր իրեն կուտայ կատարուելիք գործին մտածումը նոյն խնդիրը, և չետոյ այն քաղցրութիւնը՝ որ կատարուած, այսինքն նախկին գործունէութեան մը յիշողութենէն կուգայ:

Այդ երկուքը — ներկային զգացումը և անցեալին վերջնական — միացած՝ անոր նկարագրին կը հազցենք քաջութեան գրասր, նոյն ատեն ապագային սքեղութեամբը շրջեցելով իր կամքը:

Արդարև, շիայ հոգեկան գոհուեալութեան աւելի իրապէս պատճառ՝ քան հայեցողութիւնը բարձր ու բարի սկզբունքի մը ծրագրին համեմատ իրականացած գործի մը, որուն մէջ մարդ ինքնիրմէն՝ իր միտքէն աւ սիրտէն զրուած կարևոր բաժին մը կը ճանչնայ: — Այլոց խօսքերն օր մը կը լսեն. ուրիշներէն մատուցուած մեծաբանքները շարունակ չեն կրկնուիր, բայց ինչ որ ներսէն՝ անմին կուսնեն կ'ելլէ իրրև ոյժ, իրրև շնորհ և իրրև մեծութիւն, այն է որ կանգուն կը պահէ կամքը, նոյն ատեն լուսաւորելով զայն անսփոխանակելի վայելիքի մը գիտակցութեամբը:

Երբ հոգին անգամ մը զօրացած է այսպիսի տրամադրութիւններով, անոր համար այլևս ճշմարիտ բերկրանք մըն է աղօթքը, « խնդութեամբ » կատարուած ներքին գործ մը, որ, մէկ կողմէ Աստուծոյ գաղափար միշտ կենդանի պահելով անոր մէջ, և միւս կողմէ իր պաշտպանած պայման ծառայութեան մասնակցող բոլոր սիրելիներուն հետ սրտապնդ հաղորդակցութեան մէջ գնելով զինքը, իրեն համար կ'ըլլայ վերանորոգիչ զօրութեան և իտառութեան անսպառ ազբուր մը:

Իր բարեկամները — անոնք սակայն միայն որ անանձնական զգացումներով կապուած են իրեն հետ, իրրև միևնոյն խաւալին համբուեն վրայ

հանդիպած սիրտեր—իրեն համար այլևս մասերն են իր հոգւոյն, և ոչ թէ տարբեր անհատներ: Այնպէս որ, ի՛նչ ալ լինի իր ներկայ զիրքը կամ կացութիւնը, այնուհետև անայլալ կը մնայ իր սէրը անոնց նկատմամբ. վասնզի իր վրայ արգիւնաւորուած կամ իրմով արգիւնագործուած շնորհներուն ժառանգորդներն են անոնք: Իրեն համար, ա՛լ խղճի հանդէպ արգարամտութեան պահանջ մըն է անոնց յիշատակին այդ սէրը, որ, իր կեանքին ամէնէն զմիտ պահերուն, անոնց պատկերը կենդանացնելով իր սրտին մէջ, իր գատին պաշտպանութեան միջոցին աննահանջ արիւթեան, և իր հետապնդած մտատեղաբարին սրբութեան համար անառարկելի ապացոյցներ կը հայթայթէ իրեն:

Այս պատճառաւ, եր խղճի՛ն իսկ վկայութեամբը, որուն մէջ ՚իմակ Աստուծոյ ձայնը միայն կը լսէ, համոզուած է թէ անոնց համար աղօթելը՝ արթնել է իր գործին և զայն ոգևորող սկզբունքին յաշտութեան համար: — Ու կ'աղօթէ որ այն երկուքն համար ևս անոնց բարոնումը միշտ աւելի լուսաւոր լինի, որովհետև արգարութեան պատկերներով և առաքինական արգիւնքներով հարուստ գործունէութիւն մը լուսաւորուած համոզումներէ միայն կրնայ ծնիլ:

Ի՛նչ երջանկութիւն հանրային գործիչի մը համար՝ կարենալ վայելիլ այսպիսի ներքին վիճակի մը առթած սփոփանքը, ճշմարիտ բարօրութեան մը:

Ը.

ՀՈԳԵՒՈՐ ՏՈՒՐՔ

(Ճ.Ա. ԿԻՐ. ԶԿՆԵՒ ԽՅԱԳՆԵՐԱՅԻՆ)

(Փիլիպ. Գ. 8-20)

Սգտակար և նոյն իսկ կարեւոր է որ զուտ նիւթական բնոյթ ունեցող հարցերու անգամ մտազիկ նային յաճախ բարոյական տեսակետներէ: — Իսկ երբ գաղափարական ասպարէզի մը նուիրուած գործիչներու նիւթական հատուցումն իրայ է խնդրը, այդ կերպը կը զանախ աւելի քան անհրաժեշտ. վասնզի, այդպիսի պարագաներու մէջ մանուսանդ, թիւերու գործողութիւնը չէ որ պիտի կարենար վճռել արդարութիւնը, որչափ բարոյական հասկացողութիւնը: — Երբ խնդրոյն հետ այդ ոգւով կը վերաբերուին թէ՛ անոնք որ պիտի ստան և թէ՛ անոնք որ պիտի ընդունին, այսինքն երբ այդ ըզգացումով լուսաւորուած է թէ՛ առաջիններուն պարտականութեան բարոնումը և թէ՛ վերջիններուն իրաւունքի գիտակցութիւնը, ամէն ինչ կը կարգադրուի իմաստութեամբ և խաղաղութեամբ:

Համայնքը պէտք է գիտնայ իրապէս «հոգալ», այսինքն լըջօրէն մտադրադուիլ իր հանրային բարոյն նուիրուած անմին նիւթական կարիք-

ներսփը. ու այս վերջինը պարտի գոհանալ, որ
և է բանէ աւելի, իր մասին տածուած գործուն
և բարեացակամ հոգածութեան իրողութեա՛մբը
նոյն խի. մնացեալը մանրամասնութիւններ են,
որոնց առջեւ չ'արժեր յամենայ :

Գործիչի մը համար, որուն բարոյականին մէջ
մեռեալ տառ մը չէ գեռ չաջ միայն հոցիւնի բու-
կրդրուէքը, կեանքը տանելի բնոյ զաղցրութիւն-
ները առատութեան՝ պերճանքի և կենցաղական
հնչաութեանց մէջ չէ որ պիտի փնտռուէին բը-
նաւ. այլ ամէնէն աւելի՝ հայեցողութեանը մէջ
սեռն և սերտ համոզումներու բարձրութեանը
գրայ կանգնած այն մտատիրոջին, որ ամենա-
բաւական ոյժն է հոգիին, և որ միայն կրնայ
անոր տալ կարողութիւն՝ հաշտուելու կեանքի
ամէնէն զմայնի պայմաններուն հետ, ամէնէն
տաժանելի շքաւորութեան և զրկանքի պատա-
հարներուն մէջ անգամ ինքզինքը գոհ և նոյն
խիկ երջանիկ զգալու շափս օրիշխութեամբ տար-
քին քանակը չէ անոր համար հարեւորը, ո՛չ խիկ
որակը, այլ զայն տալու զրոզող պատճառը, այ-
սինքն գործին և գործողին մասին զգացուած
շահագրգռութիւնը :

Ամէն տուրք, որ չէ սղորմութիւն, ի՛նչ որ
այ լինի, փոխադարձութիւն մըն է վերջնապէս :
Արդ, ինչ որ գաղափարի գործիչը տուած է կամ
կուտայ, բարոյական՝ եթէ կ'ուզէք հոգեւոր ար-
ժէք մըն է որ կը ներկայացնէ գերեւորը, ո՛չ նոյն
հարկ է ուրիշն որ ի փոխարէն ստացանք այն նոյն
բնութիւնը ունենայ, այսինքն հոգեւոր կամ բա-
րոյական արժէքով մը ներկայացուի :

Ու տուրքը հոգեւոր է իրապէս, երբ, նիւ-
թական նկատումներէ բոլորովին անկախօրէն,
տուողը կուտայ և ընդունողը կ'անուս զայն բա-
րոյական և հոգեւոր զգացումով :

Ա՛յն ատեն է որ անխիտ կ'ըլլայ չնոտ անու-
շիքը, որ բերկրանքին սրզըրութեամբը կը զը-
ւարթացնէ ստացողին սրտը, և շղատարազ ըն-
դունելի՝ հանոյ Առաստուծոյ, որ կատարուած պար-
տականութեան զխտակցութեամբը կը հրճուե-
ցնէ տուողին խիզը :

Բոլոր այն համայնքներուն մէջ, ուր հոգե-
ւոր կեանքի զգացումը ցնորք մը չէ, որ ճշմար-
տութեան և արգարութեան, պարկեշտութեան
և սրբութեան, սիրոյ և բաջութեան, գովելի
բարբի և բարի համուսի ձկտունն է մարդոցմէ
շատերուն մտածումը սեւեռող խորհուրդը, ուր
խաղաղութեան Առատուոյն խօսքն ու պատկերը
կը նորոգուին շարունակ, ամէն ինչ, պարտա-
կանութիւններուն բարձրագոյնէն մինչև խնար-
հագոյնը, հոգեւոր զգացումով՝ հոգեւոր կատարե-
լու իղձը բարոյականի բարձրագոյն աստիճան
մը կը մատանուէ :

Գաճիլի

Ք. Ե. Գ.

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ԶԻՔԵՆԵԱՅ ԼԵՐԱՆ ՎՐԱՅ ԱՇԱԿԵՐՏԱՐԱՆԻ
ԵՒ ԲԼՐԻ ԵԿԵՂԵՅԻՆԵՐԸ, ԵՒ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

Ա.

1. — Որո՞նք են ԶիքեՆեաց Լեռան Քրիստոնէական յիւսուակները .

ԶիքեՆեաց լեռը, որ երեք բլուրներ ունի,
կը գտնուի Երուսաղէմի արևելեան կողմը .
Կեղբոնի հեղեղատը կը բաժնէ Երուսաղէմը
ԶիքեՆեաց լեռնէն, որ Երուսաղէմէն հեռի է,
բազ շարսբու անապատի (Գործք Առաքելոց
Ա. 12), այսինքն երկու հազար քայլ հե-
ռաւորութիւն՝ ուրկէ պէտք չէր որ Հրեայք
շարսթ օրը անդին անցնէին : Մեր Փրք-
կիչը յաճախակի կ'այցելէր հո՛ն աղօ-
թելու համար : Իր վերջին գիշերը, կը
գտնուէր նոյն լեռան վրայ : ԶիքեՆեաց լե-
ռը, շատ կանուխէն, ձիթենիներու ան-
տաններով խտացած էր. բայց այժմ մեր-
կացած է անտառային գեղեցիկութիւննե-
րէն . իր բլուրները ելեէջներով զառի վեր-
ներ կը կազմեն. առջեւ կը տարածուի Ե-
րուսաղէմի համայնապատկերը : Մեռեալ
Մօսիս, Յորդանանը և Մովսիս լեռները
հեռուէն կ'ընծայեն զմայլելի տեսարան-
ներ. ան Յիսուսի սիրած մէկ լեռն էր .
հո՛ն հրահանգեց իր աշակերտները՝ զօրա-
ցնելով զանոնք իրենց կոչումին մէջ : Նոյն
լեռան վրայ կատարուած քրիստոնէական
խորհուրդները կը պարփակուէին հետեւեալ
երկու յիշատակներուն մէջ. նախ, աշ-
խարհի վերջին ժամանակաց զաղանքնե-
րուն՝ Քրիստոսի աշակերտաց խորհրդա-
զգածութիւնը (initiation), ապա Քրիստո-
սի յաղթականորէն կատարած Համբարձման
խորհուրդը . յիշատակներ՝ որոնք ներքնա-
պէս իրարու հետ կապուած են և տեղա-
ւորուած իրարու մօտ. այս խիկ պատճա-
ռաւ, ԶիքեՆեաց լեռան այս յիշատակնե-
րը, շատ կանուխէն, քրիստոնէից բարե-
պաշտութեան առարկայ եղած են : Լեռան
ա՛յն վայրերը, ուր տեղի ունեցած էին յի-

շատակի այդ վեհագոյն խորհուրդները, սրբազան վայրեր դարձան. հաւատացեալք՝ բնիկ եւ օտար, յատկացեալ օրերու մէջ, ջերմեհանդն սիրով կ'ելլէին լեռան ստորտէն մինչև դագաթը շինուած քարէ պատմական աստիճաններէն եւ կը յայտնէին կրօնական սիրոյ ջերմագին զգացումներ, ծնրադրելով Քրիստոսի աշակերտաց հաւաքման այրը և Փրկչին Համբարձման տեղը, և կը գտնէին իրենց հոգեկան մտիթաբութիւնը: Փրկչին այդ յիշատակներով արդէն արդք նկատուած էր լեռը, եւ Երուսաղեմացին կիւրեղ, Ս. Տեղեաց մօտիկ ապրող այդ ժողովրդանուէր եպիսկոպոսը, երկիցս կը յիշէ իր Կոչումն Ընծայութեան գրքին մէջ, և սուրբ կ'անուանէ զայն. «եւ ընդ այն լեռան Զիթենեաց որ յարեւելից կուսէզ է՝ վերացաւ յերկինս ի ծայն Հօր ...», «... վկայէ Սուրբ Լեւոն Զիթենեաց ուստի վերացաւ առ Հայրն իւր յերկինս»: Հօգեւոր կեանքի ջերմեհանդութեամբ լեցուն մարդիկ չուշացան զալ բնակելու այդ լեռան վրայ. միայնակեացներ մշտապէս հոն բնակելով՝ աղօթքով և սաղմոսերգութեամբ կ'անցընէին իրենց կեանքը. այդպիսիներ՝ այնքան հրապուրիչ դարձուցին իրենց կենցաղը որ հեռու աշխարհներէն Ս. Տեղիքը և Զիթենեաց լեռը փութացին զալ երկսեռ ուխտաւորական խումբեր, որոց մասին կը փութայ տեղեկութիւններ տալ վերոյիշեալ կիւրեղ Երուսաղեմացին Կոստանդ թագաւորին ուղղեալ իր թղթին մէջ. «Գողթութայն մինչև Զիթենեաց լեռը հրաշափառապէս երեցող Ս. Սաշին առիթով, նոյն ուխտաւորներէն ոմանք ճոխ և հարուստ եւ քրիստոնէական առաքինութեամբ մը զարդարուած մշտապէս մնացին այդ լեռան վրայ»: Պալատիոսի Հարանց Պատմութիւնը և Ս. Բարսղի նամակները անոնց մասին տեղեկութիւններով ճոխ են. ուխտադիր Քրիստոնէից բարեպաշտութիւնը պիտի չթողուր որ Զիթենեաց լեռան խորհրդաւոր յիշատակաց այդ տեղերը մնային իրենց անշքացեալ վիճակին մէջ. լեռան ուխտաւորները իրենց հաւատքին ներքին զեղումները պիտի չուշացնէին յայտնարեւելու նոյն յիշատակաց վայրերուն մէջ. և այդ զեղումները պիտի մարմնանային հոյակապ եկեղեցիներով. հաւատքի ջերմեհանդութիւնը լեռը պիտի զարդարէր զա-

նագան աղպաց եկեղեցիներով եւ վանքերով: Առաջին հիմնարկութիւնն էր Աշակերտաց հաւաքուած էին Քրիստոսի վերջին գիշերը, և իրազեկ կ'ըլլային աշխարհի և մարդոց նկատմամբ Քրիստոսի հաղորդած խորհրդաւոր գաղանփներուն եւ միանգամայն կ'ուսանէին աղօթելու ստիպողականութիւնը. երկրորդ եկեղեցին կը բարձրանար ճիշտ այն յրիմ վրայ՝ ուրկէ մեր Փրկիչը համբարձաւ յերկինս:

2. — Պաշտամունքի ժողովներ Աւակետարանի և Բրի եկեղեցեաց մէջ:

Այս երկու եկեղեցեաց շինութենէն յառաջ, Աշակերտաց այրին մէջ և Համբարձման տեղոյն վրայ կը կատարուէին պաշտամունք, նախապէս Երուսաղէմի առաջին եպիսկոպոս Ս. Յակոբոս Տեառնեղբոր և ապա, Ս. կիւրեղ Երուսաղեմացոյն յօրինած ընթերցուածոց կանոնին համաձայն: Մենք այս խիկ պատճառաւ, նոյն երկու եկեղեցեաց հիմնարկութեան և զանազան փոփոխութեանց պատմութիւնը գրելէ յառաջ, յարմար կը նկատենք նոյն նուիրական վայրերուն մէջ տեղի ունեցած պաշտամունքի ժողովներու նկարագրութիւնը ընել: Այդ կանոնական սովորութիւնը նախնական դարերէն կը հասնի մեզ. հնութեան բոյր մը ունի. այդ տեսակետով է որ նոյն կանոններն աւանդող յիշատակարաններն խիստ թանկագին են և շահեկան: Թէև մեր ձեռագիր ծաշոցներն մեծազոյն մասով անոնց տեղեկ կ'ընեն մեզ, բայց աւելի հնազոյններն, ինչպէս Օքսֆորտի և Փարիզի Աղգային Մատենադարանի էրգ. և Թրգ. դարու ձեռագիր ծաշոցներն, աւելի յստակ և մանրամասն կը նկարագրեն մեզ: Մեր Ս. Աթոռն ալ ունի երկաթագիր ծաշոց մը, որ Մաշկեւոր Վանքին մէջ ընդօրինակուած է, 1192ին, Վարդան գրչի մը ձեռքով, և 1318ին ալ ի գործածութեան է մեր Ս. Հրեշտակապետի վանքին մէջ, յերուսաղէմ: Յայտնի է թէ ան ընդօրինակուած է հնամենի ծաշոցէ մը: Պաշտամունքի ժողովներու մասին հաղորդած տեղեկութիւններն կը հասնին Գրգ. կամ Երգ. դարէն: Նոյն երկաթագիր ծաշոցէն կը քաղենք պաշտամունքի այն ժողովներուն նկարագրու-

թիւնը որ կը կատարուէին Չիթենեաց լե-
րան վրայ: Զանց կ'ընենք իւրաքանչիւր
ժողովի համար նոյն ձաշոյցի մէջ նշանակ-
ուած Ս. Կրոց Ընթերցուածոց աղբիւրը:

Ս. Իննդեան հինգերորդ օրը. (մաս մը
կտրուած է հաս ձեռագիրը) «... Սուրբ
լեռան Չիթենեաց և այս կանոն կատարի»:

Իտալիացադպիւն. «Ի նմին աւուր ի յիննե-
րորդ ժամու ելանեն ի լեռան Չիթենեաց
հանդերձ ստաղք արմաւենեաց ևւ անդ
սաղմոսեն և աղաւթեն մինչև մերձ ի մե-
տաներորդ ժամն, և այնուհետև ի ջանեն
ի Սուրբ Յարութիւն սաղմոսելով...»:

Ասազ երկշարքի օրն. «Երեքշարքի աւր
ժողովին ի լերինն Չիթենեաց ի տանե-
րորդ ժամու և այս կանոն կատարի...»:

Ասազ հինգշարքի օրն. «... նոյն ժամայն
ելանեն ի լեռան Չիթենեաց և կատարեն
զերեկոյեան պաշտամուն. և յարեն ի սոյն
և զհսկումն և ըստ երկց երկց սաղմոսաց
զօրադայ, և աղօթք հանդերձ ծունը զնե-
լով կատարեն...» «Ի սմին ժամու գիշե-
րոյն ելանեն ի բլուրն և այս կանոն կա-
տարի...» «Ի նմին ժամու գիշերոյն ժո-
ղովին յաշակերտարանն և ընթեռնուն աւե-
տարանն...» «Ի նմին ժամու գիշերոյն իս-
կոյն ի ջանեն ի սրբոյ լեռնէն Չիթենեաց ի
Ինթեսեմանի...»:

Զսկի օրը. «... ի նմին կիրակէի Սըր-
բոյ Զաակին ելանեն յիններորդ ժամու ի
սուրբ լեռան Չիթենեաց և անդ վայր մի
սաղմոսեալ ի ջանեն հանդերձ սաղմոսիւք
ի Սուրբ Յարութիւն...»:

Զսկի հինգշարքի օրը. «Հինգշարքի աւր
ի Ս. լեռան Չիթենեաց և այս կանոն կա-
տարի...»:

Զսկի ուրօրհիմն. «... ի նմին աւուր
կիրակէին ելանեն ի լեռան Չիթենեաց ի
տաներորդ ժամու և անդ սաղմոսեալ վայր
մի ի ջանեն սաղմոսիւք ՚ի Սուրբ Յարու-
թիւն...»:

Հոգեզարուս. «... ի նմին աւուր կիրա-
կէին ի տաներորդ ժամուն ժողովին ի
սուրբ լեռան Չիթենեաց ի բլրին և այս կա-
նոն կատարի...»:

Չորրորդ գարուն վերջերը, լատին կոչս
մը, Etheria անուն, ուխտաւորութեան հա-
մար կ'աչցելէ երեսուցէմ և իր տեղեկու-
թիւններն ու Ս. Տեղեաց պաշտամուքին հա-
ւաքումներն օրագրութեան ձեռով կը հա-

զօրդէ կալիցիոյ մէջ ունեցած վանքին հա-
ւատաւոր քոյրերուն. Etheriaի օրագրու-
թեան ձեռագիրը 1887ին գտնուած, և նոյն
տարին հրատարակուելով՝ թարգմանուած
է այլ և այլ լեզուներու. մենք անոր անդ-
ղիերէն թարգմանութենէն կը քաղենք Հայ
ձաշոյցին վերոգրեալ ժամերուն համապա-
տասխաններն, յանձնարարելով ընթերցո-
ղին որ բաղդատութեան համար հետեի
տօներու օրուան կարգին, ինչպէս նշա-
նակած ենք վերև. «Չորրորդ օրը, (Հայ
ձաշոյցը՝ հինգերորդ) միննոյն հանդիսաւո-
րութեամբ պաշտամունք կը կատարուի Չի-
թենեաց լերան խիստ գեղեցիկ եկեղեցոյն՝
Աշակերտարանին մէջ» (Eléona).— «Կիրակի
օրը, երբ Մատուէն կ'արձակուին, սար-
կաւազի ազգարարութեան համաձայն, ժա-
մը եօթին, հաւատացեալք կ'երթան Չի-
թենեաց լեռը Աշակերտարանի եկեղեցին, ուր
եպիսկոպոսը և ժողովուրդը օրուան և տեղ-
ւոյն յարմար սաղմոսներ կ'երգեն՝ ընթերց-
ուածքներով: Ժամը իննին ալ, երգելով
կ'երթան դէպի վեր Բրի եկեղեցին (Imbomon).
այն տեղը, ուրկէ Փրկիչը համարածաւ յեր-
կինս. բոլոր ժողովուրդը նստած կ'աղօթէ-
կեր. եպիսկոպոսը ներկայ է՝ միայն սար-
կաւազները ոտքի վրայ կը փնան, տեղւոյն
և օրուան յարմար երգեր կ'արտասանեն,
հանդերձ ընթերցուածովք»: Ժամը տասն
և մէկին, յետ Աւետարանի ընթերցման,
ժամուկները արմաւենիի ոտեր բռնելով
կ'երգեն «Օրհնեալ որ զալոց է անուամբ
Տեռան», և յետոյ եպիսկոպոսին առաջնոր-
դութեամբ, ժողովուրդը ձիթենիի և ար-
մաւենիի ճիւղեր բռնած՝ լեռնէն կ'իջնէ յամ-
րաքայլ, լերան զագաթէն մինչև Ս. Յա-
րութիւն սաղմոսելով»: «... կէս գիշերին,
Ս. Յարութենէն արձակուելէ յետոյ, Չի-
թենեաց լերան Աշակերտարանի եկեղեցին կ'եր-
թան. եպիսկոպոսը կը մտնէ այն այրը ուր
մեր Տերը իր աշակերտներուն աղօթք
սովբեցուց. Աւետարանէն հատուած մը կը
կարդայ (Մատթ. ԻԴ. 3), յետոյ կ'օրհնէ
երախաները և հաւատացեալները. ապա,
կէս գիշերին, իւրաքանչիւր ոք կը մեկնի
իր տունը»: «... ըստ ազգարարութեան,
երեկոյն, ժողովուրդը կ'երթայ Աշակերտ-
արանի եկեղեցին, այն այրը ուր փրկիչը իր
աշակերտներուն հետ աղօթած էր. մինչև
ժամը հինգ, ըստ յարմարութեան տեղւոյն

և օրբւան, երգեր և սաղմոսներ կ'արտասանեն, և կը կարգան Աւետարան. ժամը վեցին, կ'երթան Բյրի եկեղեցին, ուրկէ Փրք-կիչը համարձաւ յերկինս, յարմար երգերէ յետոյ, և պիտկոպոսին հետ կը մեկնին ի Կեթեմանի »: « Զատիկ ութ օրերուն, և պիտկոպոսը, ամէն օր, կղերին, մկրտեալ աղոց և ծոմապահ արանց և հոանաց հետ կ'երթայ Աշակերտարանի եկեղեցին՝ այն աչրբ ուր Յիսուս իր աշակերտաց աղօթք օտր-վեցուց. յետոյ կ'երթան Բյրի եկեղեցին ուրկէ Յիսուս համարձաւ յերկինս. երգերէ և ընթերցուածքներէ յետոյ կը մեկնին և կ'իջնեն Ս. Յարութիւն, « Լուսաբոնա » ի ժամուն» : « . . . Սարկուսացին ազգարարութեան համաձայն, ամէն ոք ժամը վեցին կ'երթայ Զիթենեաց լեռը, բայց առաջին անգամ կը մտնեն Բյրի եկեղեցին, հոն եպիսկոպոսը, քահանայք և ժողովուրդք կը նստին, տեղոյն և օրբւան յարմար երգեր և աղօթքներ կ'ըլլան, կը կարգացուի Համբարձման Աւետարանը: Յետոյ կ'օրհնեն երախաները և հաւատացեալները, և երգելով կ'իջնեն, ժամը իննին, Աշակերտարանի եկեղեցին այրը, աղօթելէ յետոյ կը մեկնին, ժամը տասնին: « 40-50 և պիտկոպոսներ ներկայ կ'ըլլային Ս. Խաչի նաւակաւորքին յերուսաղէմ. բազմաթիւ վանականք և ուխտաւորք կը հաւաքուէին Կրդ. օրը, Աշակերտարանի եկեղեցին » (Տե՛ս « The Pilgrimage of Etheria): Etheria ի տեղեկութիւններ աւելի պարզ են և յստակ, և անտարակուսելիօրէն կը հաստատեն Հայ Ճաշոցին տեղեկութիւններն: Խաչի նաւակաւորքի մասին ծանօթութիւն չի տար Հայ Ճաշոցը :

Յայտնի է թէ՛ Հայ Ճաշոցին պաշտամունքի ժողովոց մասին տուած նկարագրութիւնքն օտարէն թարգմանուած են. բայց ինչ որ ալ ըլլան, անոնց գոյութիւնը կ'ապացուցանէ թէ՛ նախապէս անհրաժեշտ պէտքի մը վրայ իւրացուած են և յետոյ, իբր անցելոյն յիշատակներ, կրկնուած են եկեղեցական գրեանց մէջ: Ըստ իմ կարծեաց, Երուսաղէմի մէջ, եկեղեցական բաժանումէն յետոյ, Հայք ևս միասնաբար կը մասնակցէին Ս. Տեղեաց պաշտամունքի ժողովներուն, մինչև վեցերորդ դարու կէսը. յայտնի է թէ՛ նոյն ժամանակի դասնական խնդիրները պահ մը պէտք է

ընդհատած ըլլան Հայոց մասնակցութիւնը: Ինչպէս նոյն դարուն յիշատակարան մը՝ Երուսաղէմի Յովհաննէս Պատրիարքի՝ առ Արաս կաթողիկոսն Աղուանից՝ գրած թուղթը լիովին կը հասկըցնէ. բայց նկատի առնելով Զաքարիա Պատրիարքին Պարսից ժողովին մէջ (614-15) ըրած արտայայտութիւնը, ի նպատակ Հայոց, (Ասողիկ), և Մոսեստոսի՝ Երուսաղէմէն, Հայոց կոմիտաս կաթողիկոսին գրած շատ փառաբանական նամակը և « ողորմութեան խնդրանքը », հայ ուխտաւորներու ձեռքով (Սեբէոս), Երուսաղէմի Հայ Միաբանութեան ղէմ կատարուած հալածանքը, կը կարծենք թէ՛ տեական շին կրցած ըլլալ, և Հայք անխափան շարունակած՝ պաշտամունքի իրենց ժողովները, մինչև էրդ. դար. իսկ արարական տիրապետութեան տակ, Հայք կարողացան պահպանել իրենց դարաւոր իրաւունքը, որուն կը վկայեն սուլթաններու ֆէրմանները և արձանագրութիւնք: Արաբական քաղաքականութիւնը ոչինչ ունէր արդելիչ Հայոց կրօնական սովորութեանց կիրարկութեան համար: Իսկ Խաչակիրք, գիտենք պատմութեանէն, աւելի նպաստաւոր դիրք բռնեցին Հայոց հանդէպ եւ ընդարձակեցին վերջինք իրենց իրաւասութիւնքն Ս. Տեղեաց պաշտամունքներու նրկատմամբ. զանց կ'ընենք հոս Խաչակրաց հետ Հայոց բարեկամական յարաբերութեանց մանրամասն յիշատակութիւնքը. միայն մէջ կը քերհենք Հայոց Փոքր Վկայատէր Կրիզոր Պաշտունի կաթողիկոսին այցելութիւնը Երուսաղէմ, 1143ին և այդ ասթիւ նոյն կաթողիկոսին Սիոնի եկեղեցոյն մէջ խօսած առնարանութիւնը, որ մեծ ապաւորութիւն գործեց լատին բարձրատիճան կղերին և իշխանաւորաց վրայ, և Ս. Տեղեաց հայկական իրաւունքներուն վրայ իր կնիքը դրաւ, ու այլ ևս անոնք ըլլան իրաւունքաւոր նկատուեցան: Հայրապետին լուսաւոր բացատրութիւններն՝ Հայոց դաւանանքի մասին, Խաչակիրներն աւելի մօտեցուցին Հայ Միաբանութեան՝ որ անարդել շարունակեց իր գործը: Այս մասին, ժամանակակից պատմիչներ, որոնց մէջ, Տիրացի Գուլիէլմոս (Չամչ. Հտր. Գ. էջ 53-54) և Կիրակոս պարճանօք կը յիշատակեն Պահլաւունիին ձեռք բերած արգիւնքը. իսկ Սամուէլ Անեցիին խանդա-

վառութիւնը չափ չունի. գեղեցիկ ներքող-
ներ կը հիւսէ Հայրապետին իմաստուն ա-
տենարանութեան նկատմամբ. և հարկ
կ'ըլլայ աւելցնել թէ Փոքր Վկայաւերին
1143ի այցելութիւնը նոր դարադաշտի մը
բացաւ երուսազէմի Հայ Միաբանութեան
համար: Սաշակիրներէն վերջ, Հայոց իրա-
ւունքները Սալաէտաինի և յաջորդներուն
օրով աւելի հաստատուեցան, ինչպէս կը
վկայեն հրովարտակները՝ զոր ապա վաւե-
րացուցին Օսմանեան Սուլթանները:

Ուրեմն, զանազան տիրապետութեանց

տակ, Ս. Տեղեաց պաշտամունքի ժողով-
ներն անփոփոխ պահուած են, բացի այն
մի քանի ուխտավայրերու ժողովներէն, որ
կամ բոլորովին դանց առնուած են քան-
դումներու հետեանքով, ինչպէս Աշակեր-
տարանի եկեղեցւոյնը՝ զազրած ժԿ դարուն,
և կամ կրճատեալ վիճակով մինչև ցայժմ
չարունակուած, ինչպէս Բրի եկեղեցւոյնը:
Յաջորդիւ պիտի զրենք նոյն երկու ե-
կեղեցեաց հիմնարկութեան և վերաշինու-
թեանց պատմութիւնը:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱՆՈՒՆԻ

ԲԱՆԱՍԵՂԾԱԿԱՆ

Յ Ե Բ Ե Ա Յ Ե Ի Ա Ղ Զ Ի Կ Ը

Աւասիկ ինչ որ երգեցին Բարայէլի աղջիկներն,
Արցունքներին Կամեղոսի խոսին վըրայ քափելով .

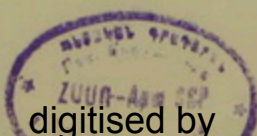
— Երեւ քաղաք ասպատակեց Գաղասցին Յերբայէ՛
Յարէ՛լ. շողաց բոցը անոր այգիներուն վրայ բերրի .
Մոխիրներու սակ իր երգերը լլուեցուց Առոյէր .
Միննէր, քաղաքը երջանիկ, նըսած իր հունձը կուրայ:

Ջրնչըւեցան բոլորովին Ամմոնացոց մարտիկներն .
Անոնց երկիրն է հարկատու արդ մեր սիրոջն՝ Ասուծոյ .
Յաղթանակած է Բարայէլ, եւ այժմ իր սուր նիչերով
Ան բարձրեալին կը սարփողէ ամենակար օգնութիւնն:

Անապատէն արձագանգուած ժիւղերական օրհներգին՝
Կը խառնրի երկարահունչ գոչիւնով ձայնը փողին .
Ու քայլելով բանակն յառաջ դէպ ամբողջներն Մասփայի,
Հեռունեւէն կը պատմէ ան ք'յաղթանակեց Յերբայէ:

Կը խայտայ ազգը բովանդակ հանդիսական ցնձութեամբ .
Սակայն սքիսուր է յաղթականն, ան կը քայլէ զըլլսիկոր .
Խուլ՝ այս փառքի կանչիւններուն. ու միայնակ, անխօսուկ,
Յանկարծօրէն ան կանգ կ'առնէ, ու կը փակէ իր աչքերն:

Փակեց աչքերը անիկա. քանզի հեռուն, քաղաքէն,
Անա կոյսերը, երգելով, հանդարտ ու յամբը քայլով
Կուգային. ան կը նըմաւէ նրա իրական երգչախումբն .
Այս է պատճառն որ, երկիւղով լեցուած, փակեց իր աչքերն:

Կը լքէ նուազը զինք պատուող, որ կը մօտի նեզնետ,
Գաւնակաւոր սաւիոր, բա՛րձր բընդիւնով գոռ բըմբուկն,
Ու կնարը սասն աղիկներով, ինչպէս Քիննորը քերես,
Ու արծաթէ ձայներն անոյ՛ս օտարական ներկին,

Ապա՛, աւելի մօտէն, երգերն, անոնց խօսքերն երկիւղած,
Քայլափոխները, կրօնըւած զըւարթագին պարերով,
Ու զըզուագեղ կայքիւններով ծափահարող այն ձեռներն,
Ու համբաները հոտաւէ՛ս ընող ուսեր ծաղկագարդ:

Իր գէններուն ծանուրեան սակ կը դողըրդան իր ծունկերն.
Կոպերն իր կէս մը կը բացուին արցունքներէն առաջին.
Որովհետեւ այն ձայներուն մէջէն հանչցաւ հայրն իսկոյն
Չայնն ամէնէն գորովալի՛ սա երգին մէջ միամիտ.

«Իսրայէլի աղջիկներ, ի՛մ պըսակս է որ էն առաջ
Կը պատահասուի անա անոր զըլխուն մագերը պըննել.
Իմ հայրս է ան, ու ինձմէ՛ գաս ուրի՛ս գաւակ մը երբեք
Իր օրէնքին սակ չը ասցոյց իր բարեբաւս ընտանիքն»:

Ու իր քեւերը սըրսագին Յերթայէլի երկարեց
Անոնց ինքու՛ս խանդաղասանն անոր վիզէն կախելով.
Հայր իմ, զըրկէ՛ զիս, բայց ինչէ՛ն այդ վառանու՛մը սըրսում,
Միայն արցունքդ կը տեսնեմ, եւ ո՛չ բընաւ նայուածներդ:

Ես չեմ մոռցած ամենեւին անոյ՛ս կնդրուկը զոհին.
Քեզի համար ես նորածին երինջն երէկ զոնեցի.
Ո՞վ կըրնայ մեզ սըլարեցընել. Ամենակալը միքէ
Ոճնաձայնիդ առջեւ միայն՝ չը կործանե՞ց հաղափներ:

— Դո՛ւն, աւա՛ղ, դո՛ւն, իմ սիրական եւ անձկալի դուստր, դո՛ւն.
Արեւանունքը բոցանոս բանալով հայրը ըսաւ:
«Ա՛խ, պէ՛տք էր որ դուն ըլլայիր, գաւակս, ո՛վ վիճ վիճերու.
Պէ՛տք էր որ քու զըրկախառնումդ ինձի քարնել սար արցունք:

Վրէժխնդրութեան Ասուածն ես դուն, Ամենակալ Տէր, զիտեմ.
Դուն ոնիրին փոխան ինձմէ՛ անմեղութիւնը կ'ուզես.
Արեան շողին է որ հանոյ է Ասուծոյ նախանձոս.
Ես իրեն զոն մը կը պարտիմ, այդ զոհը դո՛ւն ես, դուստր ին»:

«Ե՛ս», ըսաւ ան, ու իր աչքերը լեցուեցան արցունքով.
Ան դեռասի էր, գեղանի. ու կեանքն ունի հրապոյրներ:
Յետոյ իսկոյն պատասխանեց. «Մ՛ն, երբէ՛ քու եղբորմիդ
Առաւկան ի՛մ օրերս եղան, ներէ՛ ինձի գէթ միայն,

Որ տանելով ինձ հետ կոյսերը այս բոյր, ընկերներս,
Երբամ երկու ամիսներ ողջ, բարձունքին վրայ լեռներուն,

Վերջին անգամ, քափառայած՝ ազատութեան մէջ լըռին,
Երեսասարդ կեանքիս վրայ ու կուսութեանքս վրայ լամ:

Ռովնեսեւ պիտ' չը կըրնամ երբեք, հրպարս ձեռներով
Լըւալ զաւակըս ծոցածին՝ ջուրերուն մէջ հրաւալի.
Պիտ' չը կըրնաս օրհնել զալուսն անօր, եւ իմ արցունքներս
Եւ իմ երգերս պիտ' չը կըրնան ինձացընել վիշտն անօր:

Եւ իմ մանուան օրը յեսին, ո՛չ մէկ կուսան նախանձոս
Պիտի չի գայ հարցաբննել՝ որո՞նք ես հարսը եղայ.
Ո՞վ է մարտիկն այն որ ինձի համար հագաւ սուղի քուրձ.
Ու դուն միայն, հա՛յր իմ, դուն լոկ, դագաղիս քով պիտի լաս »:

Այս բառերէն վերջը բանակն, որ հոն նըսած էր ամբողջ,
Կուլար յուշիկ, ու հակասին վըրայ փոփ կը ցանէր:
Տառասօկին սակ կը ծածկէր իր արցունքներն Յեփթայէ,
Հեծկըլտօսին մէջէն, սակայն, լըսուեցաւ ձայն մը. «Գընա՛»:

Խոնարհեցուց աղջիկը զլուխն, ու մեկնեցաւ: Ընկերներն,
Ինչպէս կուլանք մենք գայն, լացին բարձունքին վրայ լեռներուն:
Յետոյ եկաւ ան ինքզինն յանձնել իր հօրը սուրին:

— Աւասիկ ի՛նչ որ երգեցին Իսրայէլի աղջիկներն:

Քրդ. Թ. Ե. Գ.

ԱՆՅՐԷՏ ՏԸ ՎԻՆԵՐ

Գ Ա Ր Զ Լ Ը Ռ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Վընիս հողին որ պիտի գար շոտութենէն
Երգի նըման փոխասացեալ՝ երիկնային.
Վերջին երանգն էր մահաշող իր արեւին.
Ստուերի դող գոր կղզները կ'օրօրէն . . .

Սարսուցի յէտադարձող ցոլացումէն
Անոր ժպտուն ու ցեծաբեր նըրիրումին,
Տրտում աղօթքս որուն մեջ դեռ կը բացուին
Վարդի բառեր եւ շուշանի, ժգուհօրէն . . .

Եւ ա՛յ սոյնած եւ սուրբերու նայումսին սակ,
Եւնան ճրագի մը պղպղուն հաղորդութեան,
Միացընել ձեռներս անհուն եւ սպիտակ . . .

Եւ շրթներն իմ որ սին խօսքին դեռ փակուեցան,
Կը զգան իրենց վըրայ կնիք մը ոսկեղէն
Ձի՛նջ իր հագույն խորհրդասօղ շոտութենէն . . .

Գանիւր:

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ

» — »	24	Եթէ ոչ նախ երթեալ հա- ճի ընդ տրամեալ եզրօրն	Եթէ ոչ նախ երթայ և հաշտի ընդ եզ- բարն տրամեցելոյ
» — »	27	յարուցանիցեն զսիրտ քո	Ճանրացուցանեն զմիտս քո
» — »	35	հաճել ընդ ընկերին	հաշտել ընդ ընկերին
» — »	38-39	ընդ հեթանոսս համարեալ եմք, զի անընդունելի ի- ցէ...	Իբրև զհեթանոսս համարեալ եմք անըն- դունելի աղաւթիւք, և եթէ աղաւթ քն անընդունելի իցեն...
» 105 »	14	այլ աւուրք բազումք հեռա- նան	այլ աւուրքք բազմաւք հեռանան
» — »	17	ի սուրբ խորհրդոյն ի մար- մնոյն և յարենէն Քրիստոսի	ի սուրբ և ի կենարար մարմնոյն Քրիս- տոսի.
» — »	19-20	կարծես պատիւ համարել Աստուծոյ չմերձենալ ի խոր- հուրդն	կարծէ պատիւ Աստուծոյ համարել ըզ- չմերձենալն ի սրբութիւն խորհրդոյն,
» — »	30	միթէ փասեցա՞ք ինչ. այլ վարձս...	միթէ փասեցա՞ք ինչ. ո՛չ, այլ վարձս...
» — »	32	ցնտաւոր (Տղ. 42 նշանակէ՞նաւ ցնուտ, ցրտուտ, ըրք այլ՞.)	ցնցոտաւոր. — (Չնէլէ է «քոքսոր» բառը Անշեւէ Բարսեղի ԺԳԷ)
» 106 »	22	զի բարկութիւն է աղա- զակ և կոխ	զի ի բարկութենէ է աղազակ և կոխ
» — »	26	իջեալ զազարէ իբրև զհուր	իջեալ զազարէ իբրև զհուր
» — »	30	ի ծամ ցասմանն յուզելոյ	Ստեղծէ. Եւ զորբոքումն բարկութեա- նըն ցածուցանես:
» 107 »	5	պարզեւք կան ի միջի ու- ստխացն և կազոցն	պարզեւք կան առաջի աստխացն (.) և կարգացն (.)
» — »	19	և զզութ որդւոց իւրեանց	և զզութ որդւոց ուրացան.
» — »	23	եզրօրն տրամելոյն	եզրարն տրամեցելոյ
» — »	24-25	ընդէ՞ր ծանրացուցանես ըզ- սիրտ քո աղաչել զեզրայրն	ընդէ՞ր կարծրացուցանես զսիրտ քո չաղաչել զեզրայրն

(Շարունակելի)

Ե. Ե. Գ.

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

**ԵՒՒՊՏՈՍԻ ՀՅՅՈՑ ՀԻՆ ԵՒ ԱՐԳԻ ԵՒԵ-
ՂՅՅՈՒՆԵՐԸ, ԵՒ ՊԵՏՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒՆՈՒ-
ԹՅՈՒՆ Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍՒՆՈՐԻՉ ՆՈՐԱ-
ՇԷՆ ԵՎԵՂԵՑԻՈՑ ԳՍՀԻՐԳԻ (Գրեց) Թ. Ե. Գ.
Տպ. Յարկ-Պաշտատ Կանիւէ.—1927. 8° էջ 122.
Գին 10 Ե. Գ. (Գրքոյիս ամբողջ հասոյքը
յուսակցուած է Գանիւի Հայ սրբոցիկներու
ճգաստի գործին):**

Եղիպտոսի Առաջնոր Քաղաք Մերական իւ այս
պատկերազարդ գրքոյով աս բանկապին ճգաստ մը
կ'աւելցնէ հայ գաղութներու պատմութեան վրայ, որ
դեռ ամէն մասամբ չէ մտակուած սիւրբմարտի կե-
րպով: Բայց այսպիսի յուրք և խնամտ աշխատութիւն-
ներով է որ կրնայ կազմուիլ հայ գաղութներու ընդհա-
նուր պատմութիւն մը, որ հարկաւորաբար պէտք է գր-
ուի որ մը:

Աճեռտս այս գրքոյը եղիպտոսի հայ գաղութին

պատմութիւնը չէ ուղղակի. բայց իրօք մեծ լոյս կը սրբի-
նէ նեղոսի օտոգած հողերուն մէջ հաստատուած հայ
գաղութներու ծագումին վրայ. վասն զի գաղթային
կէանքի բարգաւաճումին սովորական երեւոյթն է եկե-
ղեցիներ շինել ինչ աս տեղաւորումէ ետք:

Հիւսիսային Ափրիկէի եզերները վաղեմի Բաղա-
մակրութեանց բաւերաբեմ ըլլալէ ետք, Քրիստոնէու-
րեան ալ առային զօրեւումն մէջ, ճեանաւոր եղան իրենց
ժողկեալ եկեղեցիներով:

Յարգանամու եւ նեղոսի քրջան բրած երկիրներու
մէջ առեւտրական եւ Բաղաճական յարաբերութիւնները
աս հին են, այնպէս որ Պաղեստինի քրիստոնէացումը
ուսով պիտի ազդէ եղիպտոսի վրայ, Արդէն Թէպայի-
սի անապատներ Անտոն եղևուորուն (+ 356) սկսեալ
հռչակ հանած էին, եւ ամէն ազգէ ուխտաւորներ ե-
րուսաղէմ այցելելու առիթով կը փախաւէին եղիպտո-
սի անապատներն ալ տեսնել. իսկ Հայեր այն մտղին
մէջ ալ ետ չմնային ուրիշ ժողովուրդներէ:

Առեւտրական գործերով Հայոց գաղթը հին պէտք է
ըլլայ եղիպտոսի մէջ, թէև դեռ այդ հնուրիւնը բուս-
կանով մը ճեանակելու վիճակին մէջ չեն:

Քարզմ Սրբազանն ալ, պատմական նմազոյն տոխներու չգոյութենէն, Տարիներանց շրջանով կը սկսի իր զործին առաջին գլուխը, եւ այնպէս կը կարծէ որ շէտերը, իրեն կազմակերպեալ գաղութ, եղիպսոսի մէջ գոյութիւն ունեցած են ՃԱ. դարուն երկուրդ կէսէն յետ միայն:

Բայց կարելի չէ բոել թէ անկէ յետոյ նոյ գաղութներ չկային Նեղոսի ափերուն վրայ. որովհետեւ եթէ 1074-1177, իր ամբողջ դար մը, ժարիմեան հարստութեան ասեն նոյ վզրակներ կարեւոր ժամանակցութիւն ունեցան եղիպսոսի հաղահական եւ զինուորական վարչութեան մէջ, պէտք է ընդունիլ թէ այդ վզրակներ հոն՝ եղիպսոսի մէջ գոյութիւն ունեցող նոյ գաղութի գաւակներէն էին, եւ թէ անոնց ինքանութեան զյախ գրանուած ասեն միայն կարելի եղաւ նրոնհարելի փաստաւոր եկեղեցիներ, փոխանակ անփառ ու անխառնակ աղօթատեղիներու:

Քարզմ Սրբազան արդէն զսած է ՆԱ. (=981) թրականով իսլամ մը (էջ 10-11), որ ինքնին պատմական հուշատետք մըն է անելի նմազոյններուն հաւանական գոյութեան:

Գործին Ա. Մասը (էջ 9-66) շատ հետաքրքրական է իրեն պատմական ուրուպիմ, հաստատուած նմախոսական եւ ժամանակագրական տօքիս մտններով:

Գրեյկիս Բ. Մասը (էջ 67-112) նուիրուած է Գահրի նորէն Ս. Գր. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն պատմութեան:

Այս մասին մէջ, նոր եկեղեցիի մը պէտքին, եղիպսոսեան Գրիգորի անձինքն եւ կտակին վրայ հաշիւաւոր տեղեկութիւններն շալէ ետքը, Քարզմ Սրբազան մտնումանս կը նկարագրէ եկեղեցւոյ շինութեան նախապատրաստութիւնները, հարստագետութիւնը, շինութեան սկսուիլը, նիւնարելէր, շինուածական աշխատութիւններ, զանգակները, ներհամասի նկարագրութիւնը, նկարները, մազայիները, զենայարկը, ջանները, առաջնորդական արտար, եւ այլն: Եկեղեցւոյ յատկապէս, կտուցումովն պատկեր, ամբողջ եւ մասնակի, որմանկարներու եւ մագլխներու նկարներն ու նկարագրութիւնները, ջաներու ուրուպիմները, այս զբոյլը կը կենդանացրեն՝ պատմական իղնամիտ աշխատութեան մը կենիւր դրուելով ստոր վրայ:

Այս բոլոր այնպէս մը գրուած ու նկարագրուած են որ կրճատ նոյն իսկ ներառներու մէջն մէջ պատկերացնել Ս. Գ. ԼՈՒՍՆԱՆՈՒՄԻՉԸ, որ կը ներկայացնէ Հայկական ճարտարագետութիւնը, իրեն համադրութիւնը Հայաստանի նին եկեղեցիներէն համի մը նշանաւորներու անինքն եւ զիմերունք, յիշուած եւրոպական արդի նարտարագետութեան նաւակով:

Քանի որ Փետր. 12ի հանդիսաւոր օժանով արմատութիւն ստացաւ Գահրիի նորէն եկեղեցին, կ'ուզենք գաղափար մը շալ Սիոնի ընթերցողներուն այդ մասին:

Իրիգը եղիպսոսեան (ձմ. 1833 Մյո. 25 — ք. 1911 Յն. 21) Գահրիի մէջ ձմած՝ ընկի Պարսկահայ ձնգնեւէ, ուստական փոխ-նիպասաւ, 1906 Յունիս-է-ին կտակ մը կ'ստորագրէ, կտակահասար կարգելով Վսեն. Պողոս Փաշա Նուպարը, որպէս զի իր մահէն յետոյ մը ետքը կտակած կարուածները դրամի վերածուիլն եւ ձեռնարկելի եկեղեցւոյ շինութեան Գահրիի մէջ վայելուչ տեղ մը:

Համախառնային պատերազմ եւ ուրիշ պատմական

կը յատկացնեն կտակին զործարարները, եւ վերջապէս 1917ին կը գնուի զենքեր Շարա Արցախի (այժմ Շարա Նապր) մէջ տրոգոսայի վրայ 5280 հառակուսի մէր, որու 1000 հա. մէրը միայն կը յատկացուի եկեղեցւոյն: Ճարտարագետ կ'ընտրուի Պրն. Լեւոն Նաճիկեան, Փաշիզէն, որուն պատրաստած յատկապէս կ'ընտրուուի Գահրիի Քեմալիսի ժողովին կողմէ՝ 1914ին: Շինութեան Յանձնառուութիւնը զործի կ'սկսի, նրոնհարելէր կը կատարուի 1924 Օգոս. 31. Կիր., Շինութեան զործը կը տեւէ մինչեւ 1927 Մայիս: Շինուածական աշխատութիւնը կը բամնուի եւ ամէն ճիւղ իր զենքն ու վարպետին կը յանձնուի, առանց յարանուամանամական խտրութեան:

Ազուր զուգաղիպութեամբ մը Գահրիի նորէն եկեղեցւոյն կտուցումը եւ օժանը կը հանդիպի եւ զիպսոսի ինքնավար Քաղաքաւորութեան շրջանին, այնպէս որ եթէ մէկ կողմէն այս հոյակապ արքայապարտաշատութիւնն է Հայ ժողովուրդի ուղղուն եւ գեղարուեստագիտական մարմնացումը անոր կրօնական զգացումներուն եւ զիպսոսիութեան, միւս կողմէն եղիպսոսի Հայութեան կորոզն է ա՛ն, նոր եղիպսոսի Մայրաքաղաքի մէջ, շէր նպաստ մը պատմական Գահրիի բարեգաղութեան:

Այս ամենկան զբոյլին վերջը գրուած են երկու զոգոյիկ շաղեր, մին Նարեկացւոյն նմարէն փերած յար մը, որ կը թրքաւոր Սողոմոնեան Տանարին ներհարմով, իսկ միւսը Վ. Քէլէնի հայաւորէլ զգացումներէն հանանել մը, որ ծաքէ է Նիկիոյն Հայկականի վերայ, բանաստեղծական հուշատետք մը աղակալին շալ:

— Եկեղեցւոյն Հայկականը բարձր ընթացի է հաւաստին,

Իմ պապերուս որ հողէն գայն հար աւ հար հանեցին,

Եւ երկինքէն իշուցին գայն ցոյ աւ ցոյ, ամպ աւ ամպ,

Ու բազումեցան անոր մէջ հանդարտութեամբ հաղորտութեամբ ...

Սաղանն երբ շինեց աւարեց երուսաղէմի Տանարը, զգայուն աղօթում մը նուիրեց գայն Երուսաղէմ Աստուծայն (Գ. Քրք. Ը. 26-53), եւ նրանալի այլատիրութեամբ մը ոչ-խաղաղ յիշուներուն նմար ալ բարեխոսեց, բնութով:

— « Եւ օտարը որ հու Երուսաղէմ ժողովուրդի չէ, բայց նեաւ տեղերէ կուգայ յսկով հու մեծ անուցիկ եւ կգոր ձեռնիկ եւ ամէն կողմ ատարածուած բազկիկ համբարը, եւ կ'աղօթէ այստեղ, յսն հու երկնային բնակարանիկ եւ կատարեաւ այն օտարին ինքնուածները. որպէս զի երկրի բոլոր ցեղերը նանչնան հու անուցիկ եւ հու Երուսաղէմ ժողովուրդիկ այն վախճանիկն, եւ զիմանն որ հու անուցիկ կուցուած է այս ամեն վրայ զոր շինեցին: »

Իսկ մենք կը մտաբերենք որ Գահրիի այս նորէն եկեղեցին, որ Փետր. 12-ին հանդիսապէս արքայապարտաւորութեան Լուսաւորիչ անուցով եւ նուիրուեցաւ Աստուծայ, ըլլայ յոյսի եւ խաղաղութեան խորհրդանշան մը եղիպսոսի հայութեան մէջ:

Քարզմ Սրբազանի զործարարութեան պատմական արդիւններէն յատկանշական յիշատակ մը պիտի ըլլայ Ս. Գ. ԼՈՒՍՆԱՆՈՒՄԻՉԸ Նեղոսի ափերուն վրայ, պատիւ բերելով եկեղեցւոյն հարեւարին, եկեղեցւոյն Հայութեան եւ եկեղեցւանուէր Առաջնորդին:

ԲԱՔԳԷՆ ԵՊԻՍՈՊՈՍ

ԲԱՐՈՅԱԽՕՍԱԿԱՆ

Ա.

ՀԱՅ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻՆ ՔԱՅՔԱՅՈՒՍԸ

Առաւելագէտ ընդհանուր պատերազմին ի վեր հայ ընտանեկան կեանքը քայքայման տխուր պատկեր մը կը ներկայացընէ մեծ չափով Հայաստանի, ո՛չ նուազ հասկանելի համեմատութեամբ արասասմանի մէջ:

Մեր ապրելու արդի պայմաններուն մէջ Նուազ չէ թիւը այն երիտասարդներուն և օրիորդներուն, որոնք իրենց օգնական համ ընկեր ընտրելու զործին մէջ, ո՛չ առջի յիշուածներէ կ'ընեն, ո՛չ պահանջուած հանգամանքները կը փնտռեն, ո՛չ ալ ընտանիք կազմելու զիտակցութիւնը և զայն սպաւնցելու մտահոգութիւնը կ'ունենան:

Նախնական անասարակ սիրահարութիւնը և քրքրեմ տարին չբոլորած կամ սիրտը կը չքնն կամ կը զիմեն դատաստանողան իտրհուրդին:

Գործարարութիւն է տեսնել թէ հին ամանորէ ոմանք իրարու հետ 10, 15, 20 տարիներ կենակցելով հանգերձ՝ կը վարակուին նոր սերունդի մէջ հարակած այս հիւանդութիւնէն:

Գտներու ընտելութիւնը մեծ մասով նրթական անձկութեան, առաւելագէտ բարքերու անհամաձայնութեան, մէկ կամ միւս կողմի բարոյական գայթուտին հետեւանք է:

Գիմուսներու յուսացուած ելքը չարքուած կամ այր ու կնոջ միջև հաշտութիւն չգոյացած պարագային՝ զործին հետեւանքը, բարոյական տեսակէտով ծանրակշիւր կը գտնայ: Եկեղեցոյ հեղինակութիւնը ոմանց համար արժէք չի ներկայացնիր: Կան այնպիսիներ ալ որոնք բաւարարութիւն չտեսցած միջոցին՝ կը զիմեն օտար եկեղեցիի: Այս վերջի պարագան պուլկարահայութեան մէջ տեղիւնուած առաջնորդական տապնապի ծնունդն է:

Ան այսպէս կը քայքայուի հայ ընտանեկան կեանքը որ մեր գոյութեան տեսակէտով, դարերու ուժգին մրրիկներու զիմագրաւող ամէնէն զօրաւոր ամբուութիւններէն մին եղած է իր սրբանուէր օծութիւնով և հայրենանուէր բարքերով:

Այդ օրինակ անձերու մօտ՝ ամուսնութեան հին, բարի օրերու սրբազան զրոյմը եղծուած է. այր ու կնոջ միջև անոնց խանդաղատանքի և քաղցր յիշատակներու ծաղիկներով հիւսուած շղթայ մը գանձնք այլ ևս իրարու հետ չի կապեր: Թախծալից տրամադրութիւն մը, զիրար դատելուն մէջ անհանդուրժելի ընթացք մը, անարդար կասկածամտութիւն մը, գձուձ վերաբերմունք մը կը քանդեն մեր ընտանեկան յարկերը: Մինչդեռ անգին կը տեսնենք հին սերունդին պատկանող երջանիկ ամուսնի, որոնց երիտասարդութիւնն ու գեղը խամբած, ներքին հուրքը մարած ըլլալով հանգերձ՝ իրարու հանդէպ սէր, զորով և յարգանք կը տածեն, վասն զի իրենց հոգիին մէջ բունուած է սէրը, որ երբք թառամիլ չի գիտեր: Անոնք տակաւին Աստուծոյ պատուէրները կը պահեն, հասարակաց կարծիքէն կը չիկնին, ընտանեկան խաղաղութիւնն ու սրբութիւնը իրենց համար անձեռնմխելի բան մը ունի:

Պատմութեան անհրքելի մէկ փաստն է թէ հայը իր բնագաւառին մէջ միայն կարողացեր է պահել իր հայրենի բարքերը, սովորութիւններն ու սրբազան աւանդութիւնները՝ հակառակ երկրին մէջ տիրող հալածանքին և զժոխային պայմաններուն: Նուազ չէր թիւը Քղիի, Սարբերգի, Մուշի, Բալուի, Եւայնի, այն երիտասարդութեան որ տիրող անտեսական և քաղաքական տաղնապներու հետեւանքով քաշուած էր արտասահման: Գաւառացի հայ կիրնը առհասարակ ժուժկալութեան և համբերատարութեան գմայլիլ օրինակ կը հանդիտանար աւելի քաղաքակիրթ կեղրմունքերու մէջ ապրող իր քոյրերուն, հակառակ իր կրած Ֆիդիքական և շատ անգամներ, ամէն կարգի զրկանքներուն: Իսկ այսօր... այսօր հայ տարագիր երիտասարդներէ և օրիորդներէ կարեւոր մաս մը կորսնցուցած են իրենց երիտասարդական առաքինութիւններն ու հայրենի մաքուր բարքերը: Ամուսնութեան մէջ բարոյական զգացում, կրօնական հաւատք, անայլալ սէր տեսնել անոնց համար անհնարին իմացք մըն է: Տիրապետող զգացումը առաւելագէտ զգայական զրգիւն է, երբեմն ալ անիրաւ մամոնան:

Աւելորդ է ըսել թէ՛ ամուսնական այս

վէճերը, որոնք ընդհանրապէս ի յայտ կու գան զազթականներու նոր սերունդին մէջ, արդիւնք են խորունկ այլասերումի և բարոյական անկումի, որ իր կարգին արդիւնք է տասնեակերկու տարուան երկար ասպարանքներու, ընդհանուր պատերազմէն յետոյ ընկերութիւնը վերվայր չընող ընթանումներու և միմեջուրտը լեցնող վատասող զազափարներու հոսանքին:

Կա՛յ ուրիշ ցաւալի պատճառ մըն ա՛յ զոր պէտք չէ ծածկել:

Արդի երխասարգութիւնը իր փոքր հասակին մէջ տարադրուեցաւ անսպասանբը: Աղէտէն վերապրողները հազիւ իրենց ծննդափայրին մէջ տեղաւորուած, զրեթէ երկու տարի յետոյ, հարկադրուեցան կրկին տեղահանուիլ: Ան, մեծ մասով, մնաց ասանց ուսումի, դաստիարակութեան և արհեստի: Երխասարգները զինուորագրուեցան Հայկ. Լէգէոնին, Անդրանիկի և յունական բանակներուն մէջ: Զինուորական կեանքը ալ աւելի խաթարեց անոնց նկարագիրը: Յունաստանի մասնաւորապէս Սեւանիկի և իր շրջանակներուն մէջ սկնարկուած նոր սերունդին թիւը կը հասնէր զրեթէ չորս հազարի: Շատեր չէին ուզեր ճակատ քրտինքով հաց ճարել: Խմել, խաղալ, կողոպտել՝ իրենց միակ առաքինութիւններն էին. կարծես ծնած էին սոսկ կուռելու համար. ի՛նչպէս և ինչպ՛՞՞՞ կ'ապրէին: Առաջմ մերկելի չէ այդ պարագաները հոս պարզել:

Ո՛չ նուազ ազճատուած է նաև մեր չափահաս ազջիկներու նկարագիրը իսլամական հարէմներու մէջ: Անոնք իրենց մանկական անգիտակց տարիքին մէջ տեսան և իրենց անձին վրայ կրեցին այնպիսի լրբութիւններ, որոնց երբեք պիտի չենթարկուէին իրենց հայրենի երգիքին տակ:

Հանգուցեալ Տօքթ. Մ. Ճէվանիրճեանի յանձնարարուած էր Երուսաղէմտան հարիւր որբուհիները քննել: Բժիշկը սոսկումով ու դողոջուն վիճակի մէջ եկաւ յայտնելու թէ որբուհիներուն 9/10-ը, նոյն իսկ վեց տարեկանը, սրբազոյճուած էին:

Գիրքի տիրացած և գեղեցիկ բախտ մը շինած ըլլալով հանդերձ՝ ամուրի մնալը իրենց կեանքի կանոն շինած են:

Այդ որոշումը անշուշտ բարոյական կեանք մը ցոյց պիտի տար՝ եթէ իրեն ասարկայ ունենար Աստուծոյ նուիրուելու, հանրութեան օգտակար ծառայութիւն մը մատուցանելու առաջադրութիւնը և հիւանդկախ վիճակը՝ որոնք կրնան չհաշտուիլ ամուսնական կեանքին հետ: Իսկ երբ ան իրեն պատճառ ունի միայն անձնասիրութիւնը, ուրիշներու հաշուոյն չաշխատելու տրամադրութիւնը, ընտանեկան կեանքի հոգերէն և պարտականութիւններէն խուսափումը, և գեղեցիկին ու մեղ հաճոյքի պաշտամունքը միայն, արգա՛ր է որ ձաղկուի:

Ամուրին հայրենիքին և ազգին հանդէպ պարտազանց մըն է: Իր հաճոյքները պիտի գնէ ոսկիով առանց անկեղծօրէն սիրելու և սիրուելու:

Իր մեղապարտ կեանքին խայթող ծանրութիւնը պիտի կրէ խղճմտանքին վրայ՝ եթէ իր մէջ չեն մեռած տակաւին կրօնական և բարոյական արժէքները:

Երխասարգական կորստիւն և խանդին մէջ ամուրի կեանքին անպատահելիւնները գուցէ ա՛յնքան զգալի չըլլան, բայց ի վերջոյ կուգան ձերբութիւնն ու առանձնութիւնը:

Ամուրիին կը պակսի զինքն անկեղծօրէն սիրող սիրտ մը, որուն վրայ հանգչեցնէ իր գլուխը, որուն վտասնի իր զաղանիքներն և բողձանքները, պատմէ ցաւերն և ուրախութիւնները: Չունի ոչ ոք որ իր անունը կրէ, իր զործը շարունակէ, հոգեվարքի գերազոյն վայրկեանին զինքն փոփէ, աչքերը փակէ, և քանի մը կաթիլ արցունք թափէ անոր սնարին վրայ:

Գոհացուցիչ ո՛չ մէկ փոխարինութիւն, ո՛չ մէկ վարձատրութիւն չունի ամուրին ընտանեկան հոգերէ գերմ մնալու մատուցներուն մէջ: Կեանքը ոչ ոքի չի խնայեր իր հարուածը: Տառապանքը կեանքի օրէնքն ըլլալէ աւելի անոր պայմանն իսկ է:

Ֆիլիպպի ԵՐՈՒԱՆԴ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

* * *

Նուազ չէ նաև թիւր այնպիսիներուն, որոնցմէ շատեր ընկերական նախանձելի

Ք.

Ի Ո Ն Ա Ր Հ Ն Ե Ր Ը

Քսան դարեր առաջ, աշխարհի վրայ ձայն մը, միակը և առաջին անգամը բլլալով, իրեն կը կանչէր բոլոր յեղեղատուները և յողկածները, և անոնցմէ մեծ բազմութիւն մը, երազի մը ունկնդրելու պէս, սաքի կեցաւ լսելու համար այդքան բազմաբազմ այդ կոչը. աշխարհ անուշ էր այդ ձայնը իրենց հողեկան տագնապներէն բզկացող ականջներուն: Աշխարհի խոնարհներն էին անոնք, որոնց կերած հացը արցունքներու մէջ թրջուած էր, որոնք քարեր ունէին իրենց գլխուն բարձ: Չարշարուածներն էին անոնք, որոնց երեսները արեւին կրակներէն խոնձած էին, որոնց շապիկները քրտինքէն զեղնած ու հոտած էին, որոնց ձեռքերն ու ոտքերը կարծրացած էին զծնդակ աշխատանքներու հարկէն: Կեանքի ճամբաներուն վրայ յողկածներն էին անոնք, որոնց ձեռքերը կը շինէին ու կը բեղնաւորէին, խարազանի հարուածներու ահաւոր երաշտութեան տակ, որոնք կը սակզէին աստուածներու քմահաճոյքին համար և այն աստուածներու զօրաւոր կրունկներուն տակ կը ճզմուէին, միտի անճանաչելի կոյտերով, որոնց տագնապները մեծներու հաճոյքները կը շինէին, սերունդէ սերունդ ծառայելով իրր շինութեան քարեր անոնց հոյակերտ պալատներուն և շտալ ու ցոփ զեղխութիւններու յարգարանքին:

Այս մտածումները արթնցուց իմ մէջ, Փարիզէն հեռագիր մը, որուն համեմատանախարար մը կը նախազանէր, Սօրպոնի մէջ, լաւագոյն գործաւորներու պարզեւարաշխութեան: Մտայնութեան և արժէքներու գնահատութեան ի՞նչ հսկայական փոփոխութիւն է սա, որ կը զբաւէ այսօր մեծերու հոգիները հանդէպ խոնարհներու. աւանց որոնց կեանքը անձնութեան զիծ մըն է երկարած օրօրոցէն մինչև գերեզման և աշխատութեան խորունկ և երկարածիկ ահօս մը, բոփանդակ կեանքի մը տեսողութեամբ:

Համալսարնային պատերազմի մեծ փորձառութիւնը, քաղաքակրթութեան անօ-

րինակ աճուճը մարդկային գործունէութեան բազմապատիկ մարդերուն մէջ, բուսեղծող միտքերու և կեանքի գեղեցկութիւնները կերտող ու նոր տեսլականներու վարագոյրը բացող մեծագոյն հանճարներու խոնարհ ծագումը, ազքատիկ երգիքի մը տակ, որոնց խրաքանչիւրը, իրր նոր Աթլասներ, երկրագունդը իրենց զօրաւոր ուսերուն վրայ բարձած կը տանի լուսաւոր հեաքերու վրայ, աստղերէն ալ անդին, պատճառները եղած են այս գնահատելի փոփոխութեան, նոր և յաւիտենական բուկըրունք մը թելագրելով մեզի ամէնուս, շափելու համար մարդկային արժէքները, թէ անձնուէր ու սիրազեղ աշխատանքի կեանքն է միայն արժանի պաշտամունքի և ծառայելու իրր անքակտելի պատուական մը մարդկային իրական մեծութիւններու:

Այս սկզբունքը որ բոլորովին նոր չէ և որ սակայն տակաւ կը լայնցնէ իր սահմանը և կը տարածուի մարդկային ամէն կողմի աշխատանքներու վրայ, որոնց նըր պատակը բարի է և կը ձկտի ընդհանուր բարօրութեան, բեղնաւոր սկզբունք մըն է, վարակող հանգամաքով, բոլոր պարզ հոգիները խոնդալաւելու սահմանուած: Փառասիրութիւնը, որ մեծերու իրաւունքը կը նկատուէր մինչև հիմա և շատ անգամ այնքան անարդար կերպով. կերպով մը ամէնուն սեփականութիւնը կը զառնայ, իմս, քուկզ, ամէնուն անխտիր: Մարդիկ պսակներ ունին ամէն գլուխի համար, կը բաւէ որ այդ գլուխները իրենք զիրենք արժանի կացուցանեն պսակուելու: Երկրագործը, շինականը, արհեստաւորը, աւելածուն, գիւղերու անկիւնը նեւտուած քահանան, գիւղի վարժապետը, բոլոր անոնք որ ձեռքեր ունին աշխատութեան լծուած, հոգի և միտք ունին ստեղծագործող, որոնց մէջ հանապազօրեայ հացին մտմտութիւնը կը միանայ զազափարին գեղեցկութեան, բոլոր այս աշխատող բազուկները կրնան երկարիլ բունելու համար իրենց սահմանուած պսակները, փառքի և անմահութեան պսակ մը: Նոր սկզբունքով ս'չ մէկ օգտակար աշխատութիւն չի կորսուիր, կեանքի և մարդկութեան գիրքէն, պատմութիւնը կը սրբագրուի, և մեծ անունները կը սղազբուին, փոքրերու և խո-

նորհներու տեղ բանալու համար: Պատմութիւնը գործողներունն է, խոսարհ աշխատաւորներունը:

Ի՞նչ բեղնաւոր և հեռահաս սկզբունք է սա աշխարհի գործերուն մէջ:

Վերջին պատերազմէն ի վեր վարժուած ենք փնտսելու անձանօր զինուորը ինչպէս երբեմն անձանօթ Աստուածը, մեր երախտագիտութեան տուրքը հատուցանելու անոր ածիւններուն, անոր հողին: Անձանօթ զինուորն էր որ վատակեցաւ պատերազմը, արդարութեան և իրաւունքի կռիւը. փոյթ է է որ անոր անորինակ ճիգերուն յաղթանակը շտուաւ արդիւնք մը անոր հաւատքին շափով և թափած արիւններուն յորդութեամբ: Մարդոց և ազգերու այդ գնահատութիւնը իր մէջ տեսակ մը խղճահարութիւն, տխրութիւն և կոտորածութիւնը ունի, որ կը վրդովէ զանոնք, և անոնք պիտի զիտնան ժամանակին հետ արժանի ըլլալ իրենց անկեղծ թեամբ, այդ զերեզմանին առջև մատուցուած պաշտամունքին և յարգանքին: Չյուսահատինք մարդոցմէ, անոնք պղտիկ քայլերով կը մօտենան բարձունքներու, կարծես կը վախնան յանկարծական և արագ ոստումներէ զէպի վեր, որոնք կրնան իրենց շունչը կտրել իրենց ներսիզին:

Տարին անգամ մը, ինձի համար հաճոյք մըն է կարդալ առաքինութեան մըրցանակի Փարիզի Ակադեմիոյ տեղեկատուութիւնը թերթերու մէջ: Խոսարհ հոգիներու և պղտիկ մարդերու պատմութիւնն է ան, ա՛յնքան սրտասնդիչ և մխիթարական: Այդ հոգիները լայն սահմաններ չունին. շատ անգամ հոգեկան միակ կայծի մը բռնկումը եզոզ պարզուկ կեանքեր են. յաւակնութիւնը չունին աշխարհ փրկելու. ա՛յդքան լայն և զորաւոր բազուկներ չունին, մէկ բան միայն կրնան զրկել իրենց սիրով տաքցած կուրծքերնուն վրայ. տառապանք մը, զրկանք մը, ցաւ մը բաւական է իրենց համար. իրենց բոլոր էութեամբ, բոլոր ուժով, կարճ և ազգասիկ կեանքի մը օրերուն համբանքովը, կը փաթթուին այդ ցաւին, կը պրկուին, կը դաւարուին, կը խոռովուին սպաննելու համար ցաւը, մխիթարելու և սփոփելու տառապանքը, ժպիտին երանութիւնը զնելու ա-

զագուն էութիւններու մէջ, և բոլոր այդ գերմարդկային ճիգերը լուկ ցաւին վրայ տարուած յաղթանակին և իրենց պարզունակ հոգիներու գոհունակութեան համար: Եւ երբ հանրային երախտագիտութիւնը, կարծես շտախ հետաքրքրութեամբ, կոչայ իրենց վեհմ զուցազունութիւնը յայտնարեկ ամէնուն աչքին, աշխարհի հրացունմին, կը վրդովին զոգութեան վրայ բռնուողի մը պէս, կը շտապունին և աչքերնին կը դամուին գետնին, կարծես ըսէին զիրենք գնահատողներուն. «հանգիստ թողուցէք մեզ մեր համեստ սէրերուն մէջ, ժամանակ չունինք զովեսաներու ունկընդրելու, անոնք կրնան մեր գեղեցիկ հոգին սպաննել»:

Պաշտելի՛ հոգիներ, աստուածնե՛ր որ մարդոց մէջ կը պտըտին, շատ անգամ առանց ճանչցուելու:

Ազգը կ'ուզէ վարձատրել իր լուսագոյն գործաւորները, թէեւ անոնք վարձքի չըսպակեցին լուսագոյնը ըլլալու համար. անոնք մտիկ ըրին միայն իրենց ներք խօսող ձայներուն որոնք շատ հեռունէն կու գային: Եւ երբ կը կարգամ այդ հեռագիրը, հոգիս երազով մը կը բռնկի ու կը լուսաւորուի:

Կը կարծեմ տեսնել, ապագայի մութիւն մէջ, անշուշտ ո՛չ շատ հեռու, մարդերը նոյնացած իրենց իրական շահերու ուղիղ հասկացողութեան մէջ, որ ազգի ճղճիմ սահմանէն դուրս կուգայ, որ իրենց շահը կը փնտսեն ամէնուն շահին մէջ, և արդարութիւնը կը դաւանին հասարակաց իրաւունք մը և աչքերնին կը բանան տեսնելու համար ազգերու բազմութեան մէջ խոսարհները, որոնց համար պատմութիւնը էջեր չունի, որոնք զօրաւոր ժանիքներ ու ճանկեր չունին բզքտելու և յօշոտելու համար որոնց մէջ զիւրութիւնը և լքումը լուցուցած են ամէն յաւակնութիւն, ամէն փոտասիրութիւն, ամէն ձգտում լուսագոյնին, որոնք անկիւն մը նետուած են, արհամարհուած ու նախատուած, որոնք կեանքի մէկ արտայայտութիւն միայն ունին, լացող աչքեր և գոպուած հեծեծանքներ, և համակերպած իրենց այս լեզու ճակատազրին, կը դորձեն, կը շինեն, կ'արտազրեն, աշխատանքի ամէնէն գծնդակ հար-

կերուէն տակ ընկճուած, և իրենց տխուր գոյութիւնը կը քաշքշէն հողին վրայ: Գործատեղանին առջև, երկրի մութ ընդերքներու մէջ, ժայռի մը կուշտին, արևին կրակներէն շորցած, սաստկաշունչ հովերու շունչէն ընդարմացած, հազարումէկ զըրկանքներու մէջ արդուած, անարդարութեան տակ ճզմուած, խանութ, աղաստ և սեւաջու նիւթերու մէջ դիզուած, շոր հաց մը կրծելու սիրուն, և հակառակ այս ամենուն իրենց բազումներու բեղնատուր աշխատանքը արամազրկելով աշխարհի և մարդկութեան:

Այդ երազուն մարդկութիւնը կ'ըր պիտի գտնէ արդեօք այդ խոնարհ աշխատատեղը համայնքները, իր գնահատութեան և նշանակաւորութեան ստուգանքը գնելու համար անոնց տերակ կեանքին մէջ

Կ. ՄԻԱԼԵԱՆ

ՄԻՈՆԻ ԼՈՍՍԱԳԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Կը հաքցեն մեզ.

—Մեծպանը ինչպէս կրօնով անցրել, ևսնի որ ուսելի կողմէն նին խօստրխոններ բույցած են:

—Ինչպիսի զիբեք կը յանձնարեմք մեզ կարող Մեծպանոց մէջ, որ կրօնական եւ հոգեւոր սեփու ճան:

1.—Մեծպանը շրջան մըն է հոգեւոր մարդանքի. և այս մարդանքը օգտակարացէս ընելու համար պէտք է համակերպել մարդանքի գրծուարին պայմաններուն: Դախելիք ծովի և պանի մէջ խոստացած են այդ պայմանները, և երանի՜ թէ մեր ժողովուրդը մուցած չըլլար զանոնք: Կ'ընդունինք թէ այս զարուէն մէջ կեանքի և կենցաղի պայմանները փոխուած են՝ քաղաքական և տնտեսական ազդակներու տակ. բայց սկզբունքները կը մնան անալլայլ և անխախտ: Կ'արժէ ուրեմն պահել և յարգել ծովի և պանի բակրդունքը, իրբու անվիճելի պայման նոյն իսկ առողջապահութեան, և շղթիկ մարմինը շարքա ըլլալու իր փոխ առաքելութեան:

Պէտք է քաջ գիտնալ որ մարդիկ ազատ չեն վարուելու իրենց մարմնին հետ՝ իրենց կիրքերուն և միտումներուն համաձայն: Այս սկզբունքով է որ որկրամարդկութիւնը և շատակերութիւնը մեղանշական են կրօնական տեսակէտով: Կան մարդիկ, և այնպիսիներ շատ են գրգռատարար, որ չեն հասկընար կամ չեն կրնար հասկընալ այսքան պարզ իրողութիւն մը, և կը կարծեն թէ կրօնական մոլոտեղութիւն մըն է ուսելիքի քանակին և որակին չափ գնել որոշեալ օրերու և շրջ-

շաններու մէջ, կամ եկեղեցական լեզուով՝ ծով կամ պահք բռնել:

Մենք հերու Սիմոն մէջ (էջ 65-(8) խնամքով բացատրեցինք Մեծ Պահքի Կրօնականութիւնը:

Կարգացէ՛ք նորէն այդ տողերը, և յարգեցէ՛ք ծովի և պանի սկզբունքը, եթէ չէք կրնար եկեղեցուց կողմէն կանոնադրուած կերպով ծովի և պանի Որովհետեւ Աստուծոյ թագաւորութիւնը ուսելիք և խմելիք չէ, այլ՝ արդարութիւն և խոստացութիւն և խնդութիւն ի շողին Սուրբ (Լուս. ԺԳ. 17). որովհետեւ կերակուրով չէ՝ որ Աստուծոյ առջև պիտի կենանք, կերակուր բուսածը եթէ չուսենք՝ չենք պակսիր, եթէ ուսենք չենք աւելնար (Ա. Կեր. Ը. 8): Ինչոքից մեր հոգիին իրտունքները և մեր ներքին արժէքները մարմնի անյաջ ցանկութիւններուն շղթիկ վրայ է. և այ՛ն է մեծ ու փոքր պահերուն ալ իրական և իսկական նշանակութիւնը: Ուսելիքի և խմելիքի մէջ շափաւորութիւնը, ժաժկալութիւնը և ընտրութիւնը անհրաժեշտ են մարմնաւոր և հոգեւոր առողջութեան, և այս կրկին առողջութեան սիրանուր համար մարդ պէտք է որ, բառերուն աւելի լայն և իմաստասիրական առումով, միշտ պահեցող ըլլայ:

Եւ այս պահեցողութիւնը կամքի տէր մարդիկ, հաւատացեալ և երկրպագ հոգիներ, կրնան յարգել և գործադրել ամէն տակ և ամէն տեղ, ո՛ր որ ալ ըլլան և կեանքի ի՛նչ պայմաններու մէջ ալ զանտիմ:

2.—Շողեւոր մարդանքը լման կարենալ ընելու անհրաժեշտ պայմաններէն մէկն ալ, հոգեւոր ընթերցումն է: Եւ առաջին գիրքը այս ընթերցանութեան պէտք է ըլլայ Սուրբ Աւետարանը, և առաքելական գրուածները, և Հին կտակարանէն ալ մասնաւորապէս մարգարէութիւնները: Արդէն այս է պատճառը որ Մեծպահքի մէջ շայտատաննայց եկեղեցին շատ ընդարձակ ընթերցուածներ ընտրած է Սուրբ Գրոց այդ կրկն հիւղերէն ալ՝ հաւատացեալ ժողովուրդին ի լուր կարգացուելու համար:

Մենք չերմայեալ կը յանձնարարենք մեր սիրելի ժողովուրդին որ Սուրբ Գիրքը ձեռքէ չըրկեն. կարգան պայն ո՛չ միայն Մեծպահոց մէջ, այլ նաև բոլոր տարուան ընթացքին:

Սուրբգրական ընթերցումին քով շատ հանելի պիտի ըլլայ աչքի առջև ունենալ կրօնական հին և նոր գիրքեր, որոնք զգալի կերպով ժողովրդականացան այս մէկ երկու տարիներու ընթացքին:

Նարեկին աշխարհաբար երկու նորագոյն թարգմանութիւնները Թորոս և Գարեգին Եպիսկոպոսներու աշխատասիրութեամբ, գեղեցիկ նպատակներ են հոգեմուտք ու ազօթանուէր հայուն համար: Ո՛րչափ թելադրական և նարեկացին, գիտե՛ք. պէտք է սիրով և երկրպագութեամբ ձեռք առնել այդ ազօթուսոյց գիրքը և կարգալ ամփոփ և կեդրոնացեալ մտքով: Ղեւտոնց Եպիսկոպոս Պարզ Քարոզիչներ ժողովուրդին համար շատ մատչելի շարք մը կը կազմեն: Կը յանձնարարենք Սիմոն կրօնական էջերը շտապալ: Ան-

ցեալ տարուան հաւաքածուին մէջ կրկին և կըրկին կարգալիք սիւնակներ կան. իսկ այս տարի Ս. Պատրիարք Հօր գրած կրօնական խորհրդածութիւնները պէտք է որ երկար ատեն ըզրազեցնեն միտքերը: Ուրիշ ընտիր նպատակ մըն է խորհողներու համար Թորգոմ Սրբազանի ԱնեՏԱՐԱՆԻ ձԱՄԲԷՆ գրքոյկը, որու նիւթերը Սիանի մէջ ալ կը մշակուին այս տարի: Կ. Պոլսի Հայ Խոսնակը, Ֆրէզնոյի Փարոս իբրև կրօնական լուսը Հրատարակութիւններ, Նիւմայէս յանձնարարելի են Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ զաւակներուն:

Մեր ժողովուրդը ամենեւին իրաւունք չունի զանգատելու՝ զուտ հոգեւորական և կրօնական հրատարակութեանց քելուքներն:

Վերոյշեալ հրատարակութիւններ ինքնին ցոյց կուտան որ համաշխարհային պատերազմին աղէտաւոր հետեւանքներուն մէջ, ուր Հայ ժո-

ղովուրդը անհասկընալի անիրաւութիւններ կրեց, չկրօնցուց իր խելքը, և հակառակ իր վայրագութիւն և զաղթային կենցաղին, հաւատարիմ մնաց իր հաւատքին և իր մայրնի կեկեղեցւոյն, և հիմայ հեռի իր բնաշխարհի կրօնաշունչ հաստատութիւններէն, կրօնքի խօսքեր կը փնտռէ, հոգեւոր կեանքի խորհուրդներով կ'ուզէ սփոփուիլ ու արիւննալ կեանքի կոխին մէջ, և այս պէտքերուն գոհացում տալու համար է որ վերոյշեալ հրատարակութիւնները գոյութեան իրաւունք ստացած են:

Հաւագոյն ընթերցումներէն մէկն ալ չկարգայն է Թեթև և լոյրը հրատարակութիւնները: Մաքուր գիրքեր միայն հաւատարիմ և մըտերիմ ընկերներն են մարդուն. մնացածները կը մտրեցնեն և կը տանին զէպի կործանում: Միայն մաքուր գիրքեր կարգացէք:

ՆՇԽԱՐՔ ՆԱԽՆԵԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Ս. ԵՓՐԵՍԻ ԱՍՈՐԻՈՅ

ՎԵՏՏԱՍԱՆ ԱՍԱՅՈՒԺԻ ՎԱՍՆ ՆԿՈՄԻԴԵԱՅ ՔԱՂԱՔԻՆ

ԵՒԹՆԵՐՈՐԻ ՎԱՍՆ ՆԿՈՄԻԴԵԱՅ

(Շար. ՍԻՈՆ ԹԻՒ Զ ԷԵ)

Եղև քաղաքն որ եղծաւ, բոյսճւմն սրգոյ երկրի: Համբաւ իւր համբաւ գառն: Քանութիւնն արբուցանէ ահանջաց, որոց չարչարեցան լսելիք իւր ի լոկ և ի մերկ համբաւոյն: Քանի՛ ևս չար էր արդեփ եթէ մաւտ էր ի գործ անոր չարչարումն, որ կարաց տանջիլ ի ձեռն համբաւին զհեռաւորս: Զիտ՛որ արդեփ և քանի՛ տանջուց գործով զմաւտաւորս: Եղբայր որ մեռանի տասն եղբաւր, կարէ արտում առնել զըհայր և զմայր իւր: Եւ մի՛ կորուստ մի՛ոյ իրիք ասնէ տխուր գտէր ընչից: Քանի՛ ևս դառն իցէ սուգ, ուր կորեաւն ամենայն ինչ, և չիք մնացորդ որ քաջալերէ, և ո՛չ զաւակ որ մխիթարէ: Ուր կորեաւ ամենայն ինչ, եղեն մխիթարութիւնք իբրև զոչինչ: Ուր ապականեցաւ ամենայն ինչ, մի՛ ինչ կարէ մխիթարել: Շփոթեալ են անդ մնասք, չփոթեալ են համբաւք նոցա: Վասնզի չփոթ է պատմութիւնն, չփոթ է և ողբումն: Քանի՛ գառն է սուգս այս, քանզի սաստի՛կ է: Կարի է այս, զի ոչ կարէ բերան բովանդակել զեզծուածն որ եղեն անդ: Ո՛ր հրւանդ

դարձաւ յախտէ, յաճախեաց ի մնաս իւր ուրախութիւն: Եւ զի եհաս յաստիճան մահու, սախեաց վայ ի բարկութեան նուրա: Ո՛չ ուրախն վաշխեաց յուրախութեանն, և ո՛չ որ դարձան յառողջութեանն: Վայ եղև հասարակաց, զի եղև մահ հասարակաց: Կալիք որ յառաջ քան դաւրըն, լալո՛ւմն էր մարգարէութեանն: Իբրև վասն մեռելոց լայնն, զինքեանս լացին ի լալն: Ինքեանք զինքեանս իբրև ոչ զիտէին, կանխեցին լացին թշուառքն: Բերանք իւրեանց ողբային զինքեանս, ձայնք իւրեանց աշխարէի՛ն զնոսա: Բայց յիրաւի զիպեցաւ լալումն, ալ ի ծածո՛ւկ խորհրդով: Զի իբրև խորհրդիւ ի կեանս իւրեանց, կանխեցին լացին զմահս իւրեանց: Մինչ լայնն զմեռեալս իւրեանց, վազվազեցին հասի՛ն մահք իւրեանց: Ընդ ճշոյն որ վասն մեռելոց, եղև զխորճումն կենդանեաց: Ժիչն որ վասն մեռելոց նոցա, պաշտեալ զմահս նոցա: Եղև մարգարէ՛ նախ քան զփոքր մի հարուածոց որ եկին յեա սակաւ միոյ: Բայց թերևս յայն աւուր յաճախեցին մեռեալք քան զայլոց

աւուրց, զի կանխեցին զբռնմանը՝ անակաբ
 ք ձեռն յայտնեաց: Ձի ի(¹) յաճախելն մե-
 աւելոց նոցա, նկարեցի՝ խորհուրդ մահու-
 նոցա: Եւ ի յաճախել ճշոցն, լացցէ՝ քա-
 զաքն զանձն իւր: Ձի մեկնեցաւ յ[ը]նկե-
 րաց(²) իւրոց զեղեցիկն քան զ[ը]նկերս(³)
 իւր: Մի զի եթէ տեսցուք մեծարեալ և
 պատուեալ պատկաւք, ընթանա՛յ ի մեզ
 արտօմութիւն, իրբև ոչ կոչէ ոք զտրտու-
 թիւնն: Մեռեալ որ անցանէ արամեցու-
 ցանէ, զի կապեալ է տո՛մ մեր յաղամ:
 վշտանայ ակն մեր ընդ հրո՛մ [ար]ելոյն(⁴),
 զի մի՛ է ազգ մեր յեւայէ: Տրտմի՛ք վասն
 յեղձուցելոյն, զի մի՛ արմատ է ամենե-
 ցունց: Մէր ծածուկ չըջի ի մեզ, զի հա-
 րապատութիւն է ի միջի: Եթէ վասն սա-
 կաւ սզոյս տրտմի վշտացող բնութիւնս
 մեր, քանի՛ ևս լցցին աչք արտատուաք
 վասն քաղաքին որ լի է զիակամբք: Ո՛ր լցցէ
 զբերանս իւր ծաղու, զի լի՛ է քաղաքն
 հեղձուցելովք: Ննջեցին յերեկոբեա[յ](⁵)
 և անկա՛ն վերարկուք զմարմնովք իւրեանց:
 Ննջեցին աչքուն, և ահա անկեալ շին-
 ուածք իւրեանց զմարմնովք իւրեանց:
 Յայնմ զիշերի թիբես առաւել խոր ար-
 թուն եղեն քան յամենայն գիշերս: Ձի
 գաղաբումն քնոյն(⁶), նկարեցէ՛ զմեծ լը-
 ոսութիւն չըջմանց նոցա: Իրբև զարթ-
 եալ քաղաքն այդուն, դարձաւ ամենայն
 ոք ի գործ իւր: Դատարկ կանայք ի գա՛րգս
 իւրեանց: Ժբազլուխք ի յոտաա՛յնս իւր-
 եանց: Ել ամենայն ոք ի վաստակ, հրեշ-
 տակն բարկութեան յապականել: Ձէին զի-
 տակ թշուառականքն, թէ մահք իւրեանց
 ազո՛ւրս կային: Ելին շինողք ի շինուածս:
 Կազմեցան ճարտարք ի գործ: Մտին զատա-
 ւորք յատեան: Ելին տեսուչք ի տեսու-
 թիւնս ընդ հանդիպել երկոց ժամուց: Ի
 ժամու զի քաղցրալոյս(⁷) հմուտ արեգակն
 քաղաքին, և զբիցաւ(⁸) ի լուսոյ: Հեղ-
 ձա՛ն հիւանդք ի մահինս որ ակն ունէին

թէ յարեցին: Իջին յարկք, և ծածկեցին
 զհիւանդս և զհիւանդատեսս: Հեղձա՛ւ հի-
 ւանդն ի միջի, և շուրջ գնովաւ հիւանդա-
 տեսք, ի ժամուն ի տես երթալոյ, ետե՛ս
 բարկութիւն զքաղաքն: Ի ժամուն յորում
 ելին բժիշկք ի բժշկութիւնս, ի նրմի՛ն ժա-
 մու ելին դուարթունք հրամանաւ ապա-
 կանել: Կենդանիք զմեռեալս յուղարկէին,
 աւրճաս զամենեւեա՛ն յուղարկէր: Չան-
 ձինս յուղարկեցին ընդ մեռեալս, զի ընդ
 նոսա՛ թաղեցան ի հրապարակս: Ոչք յու-
 զարկեցին զհրաժարեալսն, տարա՛ւ գնոսս
 ընդ իւր ի դժոխս: Ելին յուղարկողք յու-
 զարկել, և կայա՛ն զճանապարհն յախտե-
 նից: Կենդանիք յուղարկեցին զկենդանիս
 իւրեանց, ընդ մեռեալս յանդրդաստուց(⁹):
 Ինքեանք զինքեանս ելին յուղարկել, զի
 եղեն ի դժոխս երթալովք: Երանի մեռելոյ
 որ հրաժարեաց սակաւ յառաջ քան
 զայն բարկութիւն: Ձի սպառեցաւ լաց ի
 սիրելեաց իւրոց: Ի զիակաց իւրոց, պատ-
 ւով չոգաւ ի գերեզման, և եթո՛ղ զքա-
 զաքն ի խաղաղութեան: Ո՛չ ետես զգտն
 արհաւիրսն: Ո՛չ լուաւ շարժումն սաստիկ:
 Թաղաւդք որ թաղեցին զնա և զարձան,
 մտին և հեղձա՛ն ի տունս իւրեանց:
 Թաղեցին զմեռեալս և զարձան, զի թա-
 ղեցին ի հրապարակս: Քաղաքն ձե-
 րունի յախտեցից պատուեաց և թաղեաց
 զսիրելիս իւր: Եղ զայեակ կենաց նոցա,
 ի թաղող մահուց նոցա: Ակնարկել վերին
 գաւրութեանն, թոյլ ետ քաղաքաց և ան-
 կա՛ն: Ակնարկումն է որ ունի զամենայն
 արարածս: Իրբու ոչ ունի զընոսս ձե-
 ոաւք, ի նա՛ կախեալ են և ոչ են կապ-
 եալ: Ունի՛ զնոսս, և ո՛չ վաստակի: Աս-
 տուած ո՛չ եթէ ուժով բառնայ ինչ իրբև
 զմեզ: Տրեկարութիւն է ամենազարին,
 եթէ ուժով բարձցէ ինչ: Ո՛չ յորժամ մատի
 և հպի ապա կարէ բառնալ ինչ: Կամք որ
 առ մեզ տկար են, առ Աստուած զաւրա՛ժք
 են: Ձի կամելն(¹) Աստուծոյ է զաւրու-
 թիւն, կրիչ ամենայնի: Նա է բազուկ ա-
 բարիչ, որ առնէ զամենայն և ոչ վաստա-
 կի: Մարդ ցուցանէ զգաւրութիւն իւր, և
 Աստուած զկամելն իւր: Մարդ առնէ բազ-

(¹) Ի յաւելուած ուղղիցն:
 (²) Բօր. գրի առանց ք:
 (³) Բօր. գրեալ հրաժարելոյն:
 (⁴) Բօր. գրի առանց յ:
 (⁵) Յր. ունի՛ ԲՆՆՈյն:
 (⁶) Քաղցրամեջիւն բարդ բառ ճաղցրալոյս
 չիք ի բառիս:
 (⁷) Բօր. վրիպակաւ՝ գրեցաւ, զոր սբբազբիւն
 ուղղէ յաւելլով կ ի վերայ տղիցն:
 (⁸) Ե յաւելեալ յուղղիցն:

(⁹) Այսպէս յօրհնակիցն:
 (¹) Ե յաւելեալ յուղղիցն:

կաւ, և Աստուած խաղաղ ակնարկելովն, Ակնարկելն ամենակիր, թոյլ ետ քաղաքաց, և անկա՛ն որպէս զի ի սկզբանէ: Իբրև հասաէր հաստիչն, ակնարկելով կեցոյց զարարածս, ի ձեռն հրամայիչ սիրելոյ իւրոյ: Նոյնպէս խաղաղ ակնարկելովն⁽¹⁾, լուծանէ անցուցանէ զարարածս: Զի միջնովք այնր⁽²⁾ ուսցուք զճառս սկզբանն և կատարածի: Նոքա որ անկանն յանկարծակի, ցուցանեն վասն սկզբանն թէ յանկա՛րժ կացին արարածք, որպէս գրեաց Մովսէս հոգւով: Ճուցանեն և զկատարածէ, թէ յանկա՛րժ անցանեն արարածք: Քաղաքն որ անց յանկարծակի⁽³⁾, հայելի՛ է հրամայիչ արարչին: Տես զնովաւ զակնարկելն նորա, թէ զիւրով լուծանէ զարարածս: Արի կաց սա ի կողմն քաղաքին կործանելոյ, տես զկործանումն նորա ի հեռո՛յ որպէս ոք զի տեսանէ ի մաւտոյ: Զի իշխանութիւն ունին միտք յամենայն կողմանս մերձեակ: Նաև յորժամ անդ կայցէ ոք, և թէ միտքն չիցեն մաւտ, հեռի է մաւտութիւն⁽⁴⁾ նորա, քանզի չեն մաւտ միտք: Կարէ այսուհետև և հեռի՛ մաւտ լինել մտաք իւրովք: Արի կաց և նայեաց ընդ նա ծածուկ ակամբ մտաց: Տես զիմաստունս զի հեղձան, և խնդրեա՛լ զվերին իմաստութիւնն: Տես զմեծատունս զի թաղեցան, և խնդրեա՛ զճշմարիտ մեծութիւնն: Տես զզրեղեցիկս զի կորեան, և խնդրեա՛ զզեղն որ ոչ թառամի: Տես զկոյսս որ նեխեցան, և յաճախ անարդեա՛լ զցանկութիւն մարմնոյ: Տես զչինուածս որ կործանեցան, և չինեա՛ քեզ չինուածս ի բարձունս: Տես զամանկութիւն զի յափշտակեցաւ, և մի՛ հոգար վասն ծերութեան: Տես անդ զբնեմութիւն, և մի՛ տրամիր ընդ աղքատութիւն: Տես զճուղութիւն զի գերփեցաւ, և լիւր պի՛նդ յապաշխարութիւն: Տես զտարաուցեալս որ ոչ հաշեցան, և զոխակալս որ ոչ հաճեցան: Ահա հեղձեալ և ընկեցեալ են անդ, և չոգաւ ընդ նոսա ատելութիւն իւրեանց: Ո՛չ մտանէ յարքայութիւն որ երկմիտ է ընդ ընկերի իւրում:

Թէ ոչ նման է բնակչաց նորա, ո՛չ լինի ի ժառանգաց նորա: Որ աստէն նկատեաց յանձին զսէր մանկանց⁽¹⁾ արքայութեան, զնա ընդունի արքայութիւն, չզի տեսանէ ի նմա զնիչ որդւոց իւրոց: Եթէ զիցես միտ և հայեցիս այսպէս ի քաղաքն որ կործանեցաւ, ի հեռոյ⁽²⁾ երկիր ընդրոզ, իբրև ոք զի տեսանէ ի մաւտոյ: Փլանի ակն ի լալիւն, զի փոխեցա՛ւ շէնն յաւեր: Յաճախեն զողոջք ի սիրտս, ի վերայ հեղձեա՛լ և ծածկեալ անձանց: Բերան ողբովք մըմնջէ, ի վերայ չփոթեալ երկարոցն: Զարանայ անդ տրամութիւն, ի վերայ կարճահասակացն: Տես զի ամենայն ինչ եղձաւ, և արհամարհեա՛ զամենայն ինչ: Զեռնթափ լիւր յամենայն իմեքէ, և ստացիւր զՏէ՛րն ամենայն իբրէք:

Չհր ներսու ստացնոյ սուրբ ուխտս Ավետոյ հանդերձ մեծամեծ մարտիրոջ յիշխոյի ի Քրիստո Յիսուս: Եւ նոյն ինքն ձեռնորմեացի: Ամեն:

Հրապարակեաց
Յ. Յ. Մ.

Վ Լ Է Պ Ք Տ Պ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

- Ի նախընթաց հասածի Ողբոցս Ս. Եփրեմի
- էջ 381 ա. ծան. 1. բառքս «եւ ի լուսանցըս զողոյի Դ.» զնշելի են.
 - » 382 ա. տ. 15 ի վերուստ. զկնի մանկւոյ փոխանակ վերջակիրտի պիտի ստորակէտ.
 - » » բ. 2 ի վերուստ. զկնի բառիս ապալտարութեան հարկ է գնել վերջակէտ փոխանակ ստորակիրտի.
 - » 30, ա. 14 ի ներքուստ. փոխանակ միջակիրտի պիտի ստորակէտ.
 - » » ծան. 4. ընթ. օրինակն.
 - » 31, ա. 3. ի ներքուստ. ընթ. Յովհաննէս:

(1) Եօր. նախ գրեալ եր՛ արկելովն, ապա ի բուն իսկ գրե՛ն ուղղեալ:
 (2) Այսպէս յօրինակին:
 (3) Նախ գրեալ՝ յանկարածի, զոր բառի բէ բուն իսկ գրիչն ուղղէ:
 (4) Ի բառգիրս պակասէ:

(1) Եօր. նախ՛ մանկաց, ապա ուղղեալ յաւերամբ ց գոյն:
 (2) Վերջակաւ գրեալ՝ հեռոյ. յետոյ ուղղեալ, բառի բէ ի բուն իսկ գրչէն:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑՄԱՅ ՕՍՈՒՄ

Գահիրէի Ս. ԳԻՂԳՈՐ ԼՈՒՍԱՆՈՐԻՉ Եկեղեցւոյն Յոման առթիւ, Եզիպտոսի Առաջնորդ Գեր. Քորգոմ Սրբազան, ճրարէրներ ուղղած էր Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր, ինչպէս նաեւ Սրբազան Եպիսկոպոսներու եւ Սյունի Իմբարզութեան, ներկայ գտնուելու Օժժան հանդէսին, Փետր. 11-12ին:

Ս. Պատրիարք Զայր, փափաքեցաւ գնմէ Ս. Աթոռին կողմէ ներկայացուցիչ զրկել Զօր. Կիրեղ Վրդ. Խորաշէկանը, Ս. Գ. Լուսաւորչի Մատուեր մըն ալ նուիրելով նորապառօյց Եկեղեցւոյն, բայց դժբախտարար ժամանակը այնքան կարճ էր որ անճանար եղաւ նոյն իսկ անցուցիչ հանել- ճեռուարք Ն. Ամեն. Սրբազանքիւնը ճեռագրով իր խնդակեցութիւնն ու օրհնութիւնները զրկեց Քորգոմ Սրբազանին, Պորքին. Փոխանորդ Մկրտիչ Եպ. Արամեանի, նախկին Առաջնորդ Եզիպտոսի, նոյնպէս ճեռագրով շնորհաւորեց, իսկ միւս Եպիսկոպոսներ եւ Սյունի Իմբարզութիւնը նամակներով յայտնեցին իրենց ուրախութիւնը Եզիպտոսի Ս. Առաջնորդին եւ շնորհաւորեցին Գահիրէի Զայր. Եկեղեցւոյ զաւակները այս պանծալի եւ պատմական դէպքին առթիւ:

Ստուգել կ'արժէր որ Եզիպտոսի Մայրաքաղաքին մէջ Զայրատանեաց Եկեղեցին փառաւորաւէր հայացի ճարտարապետութեան չընաղ նմոյնով մը: Այս գեղեցիկ իրականութիւնն է որ պաշտօնական հանդիսութեամբ եւ կրօնական խորհրդաւորութեամբ արտայայտուեցաւ Փետր. 12'ին Գահիրէի մէջ:

Եկեղեցւոյ զեղակերտ շինուածքը խորհրդանշանն է զայն շինող ազգին հուատարին, եւ կրօնական աւարինութիւններուն: Եթէ ոչ հազուադէպ, բայց շատ թանկագին իրողութիւն մըն է Եկեղեցւոյ շինութիւնը հոյ ժողովուրդի կեանքին մէջ, եւ ատոր նաւախտարին ու Օժժան հանդէսները պատմական նշանակութիւն ունին մասնաւորապէս իրենց միջավայրերուն եւ ընդհանրապէս բոլոր ազգին համար: Եւ Եզիպտոս, որտէ միջին դարու եւ ժամանակակից պատմութիւններուն մէջ, հոյ ժողովուրդը եւ անոր պանծալի զաւակները սակի աղօսներ բացած են, իրենց բարձր ծառայութիւններով, իրաւունք ունէր փառաւորելու հայկական կաթողիկէով մը խաչազարուի:

Յոմենաւ լրջայ Եկեղեցւոյն բարեբարին յիշատակը:

Ս. ՅԱԿՈԲԻՅԱՆ ՏԱՃԱՐԻՆ ՆՈՐՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Յայտնի է թէ Աթաթուրանի արամադրութեանց համաձայն, Ս. Յարութեան Տաճարը, որ Ս. Տեղեաց առէնէն զվաւորն է, ունի իրրեւ մարտկազմի երեսաղէմի երեք Պատրիարքներու, այսինքն Զայ Յոյն եւ Լաւանի:

Պատմութիւնը մեզի կը ցուցնէ, թէ բրիտանական երեսաղէմի մէջ գտնուող այս երեք ներկայացուցչիներուն վրայ դրուած բարձր պաշտօնն ու պարտականութիւնները ո՛րչափ դժուարին եւ փափուկ

հանգամանք մը կ'առնեն երբ պարագան կը ներկայանայ Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ նորոգութիւններ կատարելու, պահպանելով իրենց մէջ հաւատարմութեան հիմք, Իրիմի պատերազմին ծագման պատճառներէն մին եղած է Բեթիզէմի Ս. Ըննդեան Այրին մէջ նորոգութեան մը առթիւ ծագած վէճերը:

1927ի երեսուողէմի երկրաշարժին պատճառաւ Ս. Յարութեան Տաճարին մէջի Յունաց Եկեղեցիին վրայի գմբէթը ծանրապէս մտաւտելով, երեսն հաւնաճ է այս հին եւ դժուարին նորոգութեանց խնդիրը:

Յոյն Պատրիարքարանին տեսակէտը, թէ ինչք միայն պիտի նորոգէ այս գմբէթը, ընդդիմութեան բախեցաւ միւս երկու իրաւակից Պատրիարքարաններու կողմէ, Կառավարութիւնը միւս կողմանէ, զբմբէթին փլուզումն կտանդին առջեւ, այդ նորոգութիւնը իր կողմանէ կատարելու ստիպողականութեան տակ գտաւ ինքզինքը: Այս անկ կացութեան վերջ մը տալու համար, Ամեն. Ս. Պատրիարք Զայր իր կողմէ առաջնորդ ներկայացուց յանձնաժողովներու վրայ հիմնուելով խնդիրը լուծել ճեռուեալ կերպով:

Ինչպէս որ Յոյն կ'ազդէր իր Կաթողիկէին վրայ գտնուող գմբէթը նորոգել, նմանապէս Զայ եւ Լաւանի Պատրիարքարանները պիտի նորոգէին Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ իրենց առանձին սեփականութեանց մէջ գտնուող առէնէն կարեւոր տեղերը: Այս առաջարկը Կառավարութեան կողմէ ընդունուեցաւ եւ անոր հիման վրայ Պաղեստինի Կառավարութեան եւ երեք Պատրիարքարաններու, ինչպէս նաեւ Պաղեստինի Կառավարութեան ու Լննատնի Կեդր. Իշխանութեան միջեւ երկարամեակային թեղի ունեցած եւ վերջապէս համաձայնութիւն գոյացաւ, որ Յունաց Կաթողիկէին վրայի գմբէթը՝ Յունաց կողմէ, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի ստորերկրին պատմական հին Եկեղեցին՝ Զայր կողմէ, իսկ Գիւտ Խաչի քարայրը իջնող մասնով իր՝ եւ Տարածման տեղի յատակին աւրուած մասերը՝ Լաւանաց կողմէն նորոգուին: Այս նորոգութիւնները Ս. Զատիկի տօնէնէն յետոյ գործադրուելու պայմանով, այժմէն կ'ուսումնասիրուին երեք Պատրիարքարաններէ ընտրուած մասնազաննելու կողմէ: Այսինքն Զայր կողմանէ՝ Անգլիացի ճարտարապետ Մր. Չօլիտէյ, Լաւանաց կողմանէ՝ Ֆրանսիական ճարտարապետ Զայր Պարուչի, եւ Յունաց կողմանէ՝ Կառավարութենէ ընտրուած Մր. Զարիստի: Այժմ Կառավարութիւնը Յունաց Կաթողիկէի գմբէթին փլուզումն վտանգին տակ գտնուող մասերը վերջնիկ տուած եւ բացուած ծակերը տախտակաճածով եւ ժովթաթով առժամայն կերպով ծածկած է: Վերոյիշեալ համաձայնութիւնը աւելի սերտացուց երեք Պատրիարքարաններու յարաբերութիւնները եւ կարելի դարձուց իրագործել ուրիշ երկրորդական կարեւորութիւն ունեցող նորոգութիւններ ալ:

Այն է՝ Չորրորդ Բանի Մատրան ներքին պատերը՝ Յունաց կողմէ, Զաղեքոմ Բաճամանան Մատրան ներքին պատերը՝ Զայր կողմէ, եւ Ս. Յարութեան Տաճարին չրճիք սենեակին ներքին պատերը՝ Լաւանաց կողմէ: Առողջով գտաւ Ս. Յարութեան Տաճարի բակին մէջ՝ Յոյները համաձայնութեամբ նորոգած են իրենց Ս. Արքանամի եւ Ս. Կատարինէի վանքերուն արտաքին պատերը, իսկ Զայրը՝ նոյն տեղը իրենց ունեցած Ս. Յովհաննէսի մատրան արտաքին եւ ներքին պատերը: Տեղի ունեցած այս նորոգութեանց վրայ Զայր Պատրիարքարանին կողմէն հակիչ եղող Ս. Յարութեան Տեղաց Տ. Յակոբ Վրդ. Թաշճեան պէտք եղած տեղեկագիրները ներկայացուցած է Ս. Աթոռոյ Գեր. Լուսարարապետ Սրբազանին՝ մատուցանելու համար Օմեն. Ս. Պատրիարք Զօր: —

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

(Շարունակութիւն)

Կեպու որ կ'երբի Ս. Յարութեան ճանարին նարգութեան մասին տրուած այդ տեղեկութիւններէն, զնասուածը Ս. Գերեզմանին զրան հանդէպ, Յունաց եկեղեցւոյն զմտէն է, որուն խաչը վար առնուցաւ: Ինչ որ Քերթերու մէջ տեղի տուած է թիւրիանցութեան, արժագանգ գտնելով հայ Քերթերու մէջ ալ, իրբն թէ երկրաշարժէն Ս. Յարութեան ճանարին բուն զմտէն զնասուած եւ անոր խաչը վար առնուած ըլլայ, ճանարին մեծ զմտէն ամենեւին չէ զնասուած երկրաշարժէն: Վնասուածը եւ քակուածը Յունաց բաժնին զմտէն է, որ պիտի վերաջնարի:

ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԻ ՅՆՅՈՒՄՆԵՐ

1927 Յուլ. 11-ի երկրաշարժին ազդեացողի ցնցումները զեռ շմոռցուած, 22 Փետրվար, առաուն, ժամը 3-ին, երեկոյեան ժամը 7,55-ին և 28 Փետր. առաուն ժամը 2-ին, Պաղեստին երեք ցնցումներ եւս կրեց: Այս ցնցումներէն երկրորդը մանաւանդ, որ մէկ երկվայրկեանէ քիչ մը աւելի տեւեց, շատ ուժգին էր, և ամբողջ երկրին բնակչութիւնը խուճապի մատնեց զիշերուան մութին, ցուրտին, բուքին և անձրեւին մէջ:

Բարեբախտաբար այս ցնցումները նախորդներուն աւերները չգործեցին: Միայն բազմաթիւ շէնքերու պատերը ճնշքուեցան: Եւնի կորուստ ցարդ չսուեցաւ, փլուզումներ զրեթէ չպատահեցան:

Ս. Յակոբ և իր կալուածները, Երուսաղէմի, Բեթղեմի, Եսֆայի և Ռէմէի մէջ անվնաս մնացին:

Ս Ս Ս Ս Ս Ե Ն Ք

ԵՂԻՇԷ ԵՊՍ. ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆԻ ճեհեւեալ գիրքերը.

11. ՅՈՒՇԵՐ ԵՒ ՆՈՔԵՒՍ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԷՆ, ՊՈՒՍԷՆ ԵՒ ԴՍՄԱՍԿՈՍԷՆ (1916-1920), Տպ. Ասեփանեան Եղբարք, Աղեփանդրիա, 1923. 8° էջ 64.

12. ՔՐԻՍՏՈՍ ԵՒ ՄՈՎՍԷՍ. Տպ. Յ. Մ. ՍԷԹԵԱՆ Կ. Պոլիս, 1924. 8° 16.

13. ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ Բաղէշի Առաջնորդութենէս, Սաղիմական, Ուղեգրակաւ, Տեղագրակաւ եւ Նամակներ. Բ. Տպգր. Կ. Պոլիս, բայց «Երուսաղէմ» դրուած. 1925. 8° էջ 134. Գին 12 Ղրու:

14. ԱՐԶԱԳԱՆԳ զանազան ազգ. անց ու դարձերու. — Շարք մը լրագրական յօդուածներու եւ նամակներու. Տպ. Կ. Պոլիս, բայց «Երուսաղէմ» դրուած. 8° էջ 303. գին 20 Ղրու. Եզ.:

ԳՐԱԲԱՐԻ ԴԱՐՆԵՐԱՅՔ

Գրաբարի ուսումը զիւրին և հասնելի ընծայելու համար Ամեն. Ս. Գատրիարք Հօր պատրաստած Ընթացքներու շարքը նորէն լոյս տեսած են Ս. Աթոռոյ Տպարանէն կարեւոր բարեփոխութիւններով:

1. — ԲԱՌԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ կամ ութ Մասունք բանի Քերականութեան. Գ. Տպագրութիւն. Գին. 5 Դահեկան:

2. — Ընթացք ի Գրոց Բարբառ Ա. ՏԱՐԻ. Է. Տպագրութիւն. Գին 5 Դահեկան:

3. — Ընթացք ի Գրոց Բարբառ Բ. ՏԱՐԻ. Դ. Տպագրութիւն. Գին 6 Դահեկան:

ԸՆԹԱՅՔԻ Գ. ՏԱՐԻՆ ԸՆԴ ՄԱՃՈՎ, նորագոյն տպագրութիւն:

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

ԼԻԱԿԱՏԱՐ

ՅՈՒՅԱԿ ԳԻՐՔ ԵՐՈՒ

ՍՐՈՑ ՅԱՆՈՒԲԱՆՑ ՏՊԵՐԱՆԻՆ

1833-1927

15. ԱՐՁԱԳԱՆԳ Բ., վեր յուրեւ անցեալէն եւ ազգ. զանազան անցու-
դարձերու 1900-1918. Տպ. Ուզունեան, Քեանեանեան եւ Տէր Յովհաննէսեան:
Պէտրոպ. 1927. 8° էջ զին 7 Ղր. եզ. :

16. ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ ԵՐՈՒՍԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ — Հայեպի — Դամասկոսի գաղթա-
կան եւ վանական զանազան դիպաց եւ անցքերու. 1914-1918. Բ. Տպա-
գրութիւն. Կ. Պոլիս, 1927, բայց դրուած «Երուսաղէմ» 8° էջ 71. զին 6
ղր. եզ. :

17. ՎԱՆԱԿԱՆԻՆ ՏԱՐԵԳԻՐՔԸ, Օրացոյց ի նամանց բուն Քրիստոսի
1928, եւ այլն. Պատաստեց՝ Յակոբ Վարժապետեան. Ա. Տարի, 1928. Տպգ.
Յ. Մ. Սէրեան, Կ. Պոլիս, 8° էջ. 256, Գին 100 Ղր. :

18. ԳԵՂԻՆ ԵՐԳԵՐ. Վարուժնակ, Փոքր 8° էջ 40. Տպգր. «Արար»,
Հալէպ, 1927. զին՝ 3 Քրանք:

19. The Annual Bulletin of the Academy of Medicine of Jerusalem, 1926-1927
8° p. 40. Printed at L. J. S. Press, Jerusalem.

“ՍԻՈՆ” Ի ԼԵՏ ՓՈՒԱՆԱԿՈՒԱԾ ԹԵՐԹԵՐ

7. ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԳԻՏԵԼԻՔԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՊՈՍՏՈՂԱԿԱՆ ԱԺՆԱԳԻՐ. 16 էջ.—
Կը հրատարակուի Անվէրս (Պելճիզա), հրատարակիչ Մ. Տէր Սահակեան. տարեկան 1,50
տոյար: Հասցէ.

Direction de la Revue Scientifique Arménienne. 16, Rue Lamorinière
ANVERS (Belgique)

8. ՍՓԻՆՔՍ, Բարձրագոյն Անվէրս Բելճի. Կը հրատարակուի ամէն Հինգշաբթի, Գահր-
բէի մէջ. Արտատարակիչ-Պրատարակիչ. Յ. Արսլանեան. Տարեկան բաժնեկին 12 շիլին կամ 3
տոյար: Հասցէ.

SPHINX Armenian Political Newspaper: P. O. Box 1375. Cairo (Egypt)

9. ՀԱՅԱՍՏԱՆ, Ազգային, Քաղաքական եւ Գրական Շաբաթաթերթ, խմբագիր՝
Օննիկ Վարդանեան. Կը հրատարակուի Պոլսէջ. տարեկան բաժնեկին 3 տոյար: Հասցէ.

HAIASTAN Strada Calusei 7. Bucarest (Roumanie)

10. ՅԱՐԱՉ, Օրաթերթ Ազգային, Քաղաքական եւ Գրական. խմբագիր՝ Շաւարշ
Միսաքեան. Կը հրատարակուի Փարիզ բաժնեկին՝ Տարեկան 40 շիլին: Հասցէ.

“HARATCH” 208^{Bis}, Rue Lafayette, Paris (10^e) France

LՈՅՍՏԵԱՒ
Ս. ԱՓՈՒԿՅԱՆ ՏՊԱՐԱՆՆ
Օրմանեան Մրբազանի
ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԵՏԱԿԱՆ
Վերջին եւ Գրգ Մասը

Նուպար փառայի, Պոլսու
փառայի եւ Օրմանեան Մրբ-
բազանի պատկերներով.

Փամանակակից ազգային
Եկեղեցական պատմութիւն.

1808—1910 Տարիներու

գրքեր 2000 երկիւնեան երես.
զին՝ 6 Ամերիկեան Տոյար.
կամ 24 Անգլիական Շիլին.
փոստ ծախքը մեր վրայ.